

3973

ՀԱՍԿԵՐԻ

ՄԱՆԱԿԱՅԻՄԱՆ

ԳՐԱԳԱՐԱՆ

I

ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԳԱՐԱՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆԸ

ՄԻՆՁԵՐԻ 6-ՏԱՐԵԿԱՆ ՀԱՍԱՎԸ

Թարգմ.: լեհերենից
Ս.Տ. ԼԻՍԻՅԵԱՆԻ

151.7

Կ-52

ԹԻՖԼԻՍ

Ս է Ր

Ինչպէս արծարծել սէրը երեխայի սրտում. փաղարշանքներ. պարզուններ. մերժում:

Մարդկութեան հէնց սկզբնաւորութիւնից մայրերի սրտերում վառւում է մի ջերմ և ոչ մի կողմնակի նկատումով չարատաւորւած խանդաղատանք դէպի հարազատ զաւակները,—այն մայրական սէրը, այն սուրբ հուրը, որ ամենաթոյլ կոյսին անգամ ճշմարիտ հերոս է դարձնում և առանց աղմուկի կատարել է տալիս կրթութեան ծանր և կնճռոտ գործը: Այդ զգացմունքի օգնութեամբ է, որ մայրը անտրտունջ տանում է ամեն նեղութիւն և անքուն գիշերներ է անցկացնում հիւանդ մանկիկի անկողնու մօտ: Այդ զգացմունքն է, որ նրան պահպանում է մարմնական տկարութիւնից և կարողութիւն է տալիս մի այնպիսի մեծ պաշտօն կատարելու, որպիսին նոյն իսկ ամենաուժեղ տղամարդը անկարող կը լինէր կատարել:

Բայց մօր սէրը երեւան չէ գալիս միայն մանուկի կեանքի առաջին շրջանում. այնպէս չէ, ինչպէս աւելի ստորին կարգի կենդանիների մէջ, որոնց մէջ այդ զգացմունքը տւում է միայն այնքան ժամանակ, քանի որ նորածին էակը չէ կարողանում առանց ծծմօր օգ-

նութեան ապրել: Ընդհակառակը, այդ սէրը տևում է ամբողջ կեանքի ընթացքում, և երեխայի տարիքն ու հասակը ոչ թէ պակասեցնում են, այլ նոր ոյժ են տալիս նրան: Առանց նպատակի չէ բացել ընտելւնը մայրական կրծքի մէջ սիրոյ այդ անսպառ աղբիւրը: Դրա միջոցով պէտք է պատւաստել նոյնանման խանդաղատանք և երեխայի սրտի մէջ և հետզհետէ պէտք է ընդարձակել այդ զգացմունքը, մինչև որ վերջ ի վերջոյ ընդգրկի ամբողջ մարդկութիւնը և բարձրանայ ամբողջ արարչագործութիւնը սիրելու աստիճանին: Ահագին է ուրեմն մայրական սիրոյ նշանակութիւնը և անագին է նրա պաշտօնը, սակայն այդ պաշտօնը մայրական բնածին սէրը միայնակ չէ կարող կատարել:

Ճշմարիտ է անշուշտ սէրը ծնում է սէր ու որ առանց իր երեխային անկեղծօրէն սիրելու մայրը ոչ մի կերպ չի կարողանայ նոյն զգացմունքը ներշնչել նրան և արծարծել նրա սրտի մէջ այն հոգեկան քերականութիւնը, որի ճառագայթները տարածւում են բոլոր շրջապատող էակների և իրերի վրա: Բայց նոյնպէս ճշմարիտ է որ մայրական սէրը և այդ սիրոյ արտայայտութիւնը պիտի ենթարկւեն բանականութեան հսկողութեանը, եթէ միայն պիտի թափանցեն մանուկի սրտի խորքը և նրա մէջ առաջ բերեն նոյնպէս հզօր փոխադարձ զգացմունք: Եթէ բաւական լինէր միայն՝ սիրես, որպէսզի սիրւած լինես, մենք յաճախ չէինք տեսնիլ այն տխուր երևոյթը, որ նոյն իսկ ամենասատիկ սիրող ծնողների որդիք կամ վերաբերւում են նրանց բոլորովին անտարբեր, սառնասիրտ կիրպով, կամ

եթէ սիրում են էլ, սիրում են միայն իրենց տեսակ, շատ անգամ պատճառելով նրանց մեծամեծ անբաւականութիւններ և դառնութիւններ: Զի կարելի ասել որ այդպիսի երեխաներ չեն սիրում իրենց մայրերին, միայն թէ դա մի ինքնօրինակ սէր է, որ շաղկապած է բարոյական թերութիւնների հետ, որոնք ծնողներին դառնութիւն են պատճառում:

Ոչ թէ այդպիսի սիրոյ մասին է մեր խօսքը, այլ մի այնպիսի զգացմունք ենք փափագում, որը մի տեսակ թալիսման է, մի թալիսման, որը երիտասարդին պահպանում է յաջորդ կեանքի մէջ այն ամենից, ինչ որ ստոր է և զազրելի, և զրգում է հետզհետէ առաջադիմելու ճշմարտութեան և առաքելութեան ճանապարհով: Փափագում ենք մի սէր, որը իրաւունք տար հօրը դիմելու ծնողական յարկը թողնող դաւակին և ասելու. «Վարելիք այնպէս, որ երբէք ստիպւած չը լինես ամաչելու մօրդ առջև»:

Անվիճելի բան է որ իր զաւակներին չը սիրող մայրը երբեք չէ կարող նրանց սրտի մէջ սէր՝ արծարծել: Մի երեխայ, որ մայրական սէր չէ տեսել, ոչ մի գաղափար չի ունենայ այդ զգացմունքի մասին, ուստի չը պէտք է ծածկենք մեր սէրը զէպի զաւակները, այլ պէտք է երևան հանենք համապատասխան և յատուկ ձևով:

Մեր սիրոյ նշանները պիտի յարմարեցրած լինեն երեխայի հասակին և զարգացման: Քանի որ մանուկը գեռ չէ խօսում, քանի որ չէ հասկանում իր շրջապատողներին, քանի որ չէ հասկանում մօր անձնագոհու-

թիւնն ու զոհաբերութիւնները, — մայրը պէտք է նրան ցոյց տայ իր խանդաղատանքը միայն փաղաքշանքներով: Երեխան անգիտակցօրէն հասկանում է համակրութեան այդ ապացոյցները, ժպտում է մօրը, պարզում է ձեռիկները, աչիկները փայլում են, և ինքն էլ միտեւսակ աշխատում է դուր գալ:

Երեխայի մեծանալովն ու զարգանալովը, այդ մայրական խանդաղատանքի արտայայտութիւնները պիտի փոխեն, քանի աւելի է երեխան սկսում շրջապատողներին հասկանալ, այնքան աւելի պիտի բերանացի փաղաքշանքները շօշափողական փաղաքշանքների տեղը բռնեն:

Ոչ մի կերպ սակայն այդ փաղաքշանքները չը պիտի կրքօտ լինեն, որովհետեւ դա կրքոտութիւն է արծարծում նաև մանուկի հոգու մէջ: Շարունակ համբուրելով և անդադար գուրգուրելով աւելի չէք գրգռի երեխայի մէջ այն իսկական զգացմունքը, որը սէր է կոչւում: Այս չէ նշանակում որ չըպէտք է բոլորովին համբուրէք մանուկին և չըպէտք է գուրգուրէք նրան, միայն թէ այդ չը լինի նրա համար հանապազօրդ հաց և ձանձրալի չը դառնայ: Ինչպէս որ շօշափելով փաղաքշելը, նոյնպէս և խօսքերով փաղաքշելը քանի երեխան աւելի հասակ է առնում՝ հետզհետէ պիտի քչանայ, որովհետեւ թէ անդադար համբուրելը և թէ խօսքերով անդադար փաղաքշելը կարող է տաղտկալի դառնալ:

Չէ՞ որ բացի մեր խանդաղատանքը արտայայտելու այդ միջոցներից՝ կան ուրիշ, աւելի ազդու միջոցներ, այն է՝ երեխային ուրախութիւն պատճառելը:

Ուրախութիւնը մի երանելի զգացմունք է, որ մանկական սիրտը լցնում է երախտագիտութեամբ, իսկ երախտագիտութիւնը ամենամօտիկ արիւնակիցն է սիրոյ և փոխում է սիրոյ:

Շատ մայրեր կան, որ երեխայի ամեն ցանկութիւնը կատարում են, մէկ պատճառն այն է, որ թուական են և ուժ չունեն մերժելու իրենց հրեշտակի անուշ, քաղցր խնդիրքը, երկրորդ պատճառն այն է, որ այդ միջոցով կամենում են նրա սէրը գրաւել: Մի կողմ ենթադրում և ոչինչ չենք ասում ուրիշ ֆրասակար հետեւանքների մասին, որ առաջ են գալիս երեխայի երբեմն ամենախիստ ցանկութիւնները գոհացնելուց, կասենք միայն որ մայրերը շատ են սխալւում, կարծելով թէ այդ եղանակով կաւելանայ նրա սէրը դէպի մայրը: Այն երեխան, որը սովոր է որ իր ցանկութիւնները իսկոյն կատարեն, մի պարտականութիւն կը համարի այդ, մի այնպիսի պարտականութիւն, որ մայրը պիտի կատարի և որի համար ինքը առանձնապէս չը պիտի երախտագէտ լինի, ինչպէս որ երբ ուտեցնում են, հագցնում են կամ, այլ սովորական ծառայութիւններ են իրեն անում:

Ճշմարիտ է՝ մերժումը երեխային ժամանակաւոր տհաճութիւն է պատճառում, բայց դրանով աւելի աչքի կընկնի նրա ուրիշ ցանկութիւններին բաւարարութիւն տալը, իսկ քանի աւելի մեծ է լինում իրաւացի մերժումով երեխային պատճառած տխրութիւնը, այնքան աւելի է լինում այնուհետեւ նրա ուրախութիւնը:

Վերջապէս մանկական հոգին էլ, որպէս և հասա-

կաւոր մարդկանց հոգին, չի գնահատում այն ինչ որ հեշտութեամբ է ձեռք բերւում: Այդ պատճառով է, որ իրենց զաւակներին երես տուող մայրերը երբէք չը պիտի փոխադարձ սիրոյ յոյս ունենան, որովհետեւ նոյն իսկ մայրական սէրը չի կարող առանց կամքի ուժի դիմանալ: Այն մայրը, որ իր երեխայի բոլոր քմահաճութիւններն ու անհիմն ցանկութիւններն է կատարում, ձեռք չի բերի նրա յարգանքը, երեխան կը սկսի նրա սէրը արհամարհել և բռնանալ նրա վրա, նա առաւել որ մեծանալով կը նկատի որ մօր սէրը անզօր և անուժ է:

Ուրեմն ոչ թէ երեխային երես տալը, այլ նոյն իսկ մօր իրաւացի բարկութիւնն է, որ զգալ է տալիս, աչքի ընկնող է դարձնում մայրական սէրը: Երբ մայրը հրաժարւում է երեկոյեան երեխային համբուրելուց նրա որևէ զանցառութեան համար, երբ նա ցոյց է տալիս իր տրտմութիւնն ու վիշտը այդ առիթով, — այդ աւելի է երեխային զգալ տալիս մի ըռպէ կորցրած սիրոյ արժէքը, քան թէ ամենամեծ փաղաքշանքներն և կամակատարութիւնը: Այստեղից բոլորովին չը պէտք է եզրափակէք, որ մենք բոլորովին ղէմ ենք փաղաքշանքների, որ երեխան ինքն է պահանջում, երբ ինքը երեխան է մեզ մօտենում, որ իրեն փաղաքշենք. նա այս ղէպը ինքը ճշմարիտ, իսկական սէր է զգում ղէպի մեզ և այդ նրա սէրը պահանջում է որ և է կենդանի արտայայտութիւն: Պէտք է օգուտ քաղենք այդ պիտի բոլորներից և նրան ետ չը մղենք, ձանձրալի չանւանենք այն, ինչ որ երեխայի հոգու իսկական պահանջն է:

Ուստի ետ չը մղենք մեր կրծքին սեղմուող երեխային, չը ճնշենք՝ երբեմն գուցէ ոչ բոլորովին սեփական, բայց միշտ ճշմարիտ զգացմունքի արտայայտութեան այդ միջոցը, չը վիրաւորենք երեխաներին անժամանակ նկատողութիւններով, որովհետեւ կը սառչեն ղէպի մեզ, կը կորցնեն վստահութիւնը — ամենայն սիրոյ այդ հիմունքները: Ամենապարզ ղէպերը կարող են և պէտք է ծառայեն այդ զգացմունքի արծարծմանը երեխայի մէջ: Փոքրիկ նւէրներ, նոյն իսկ երեխաների համար անհրաժեշտ իրերի նւէրներ, եթէ միայն մի առանձին ձևով են տրւում, նրանց մէջ երախտագիտութիւն են գրգռում և սէրն են ամրապնդում: Աւելի մեծ նշանակութիւն ունի նւիրատուութեան եղանակը, քան թէ նւէրն ինքը: Երեխան ղեռն է հասկանում իրերի դրամական արժէքը և չէ գնահատում նրանց գնի համեմատ, այլ միայն այն տպաւորութեան համեմատ, որ նրանք իր վրա գործում են: Երեխային աւելի քիչ են յափշտակում և ուրախացնում հազազիւտ ընծաներ, թանկագին խաղալիքներ, քան թէ մօր ուրախութիւնը, որ փայլում է նրա աչքերում, երբ նա նւէրը տալիս է իր զաւակին: Օրինակ՝ երեխան շատ ժամանակ է որ փափագում էր ունենալ մի նկար. այդ իրը նրա սրտի ամենաջերմ ուղածն էր. թէկուզ տասնապատիկ աւելի թանկ ու աւելի գեղեցիկ խաղալիք առնի նրա համար դրա տեղ մայրիկը, նա իր երեխային այն ուրախութիւնը չի պատճառի, ինչ որ առնելով հէնց այդ նկարը: Երեխայի աչքերը կը ցոլան և նրա ղէմը կը փայլի ցնծութիւնից, իսկ եթէ բացի այդ մայրը կը պատմի

թէ որչափ պիտի չարչարուէր, որքան խանութ պիտի մտնէր, մինչև որ գտաւ այդ իրը, այն ժամանակ ուրախութիւնը, երախտագիտութիւնն ու սէրը դէպի մայրիկը այլ ևս անսկարագրելի կը լինի, որովհետև երեխայի բաւականութիւնը սաստկացած կը լինի այն բանից, որ նա առաջ տեսած էր թէ քանի քանի անգամ չեն կատարուել իր անհիմն և անմիտ ցանկութիւնները:

Այդ դեռ բաւական չէ. եթէ կամենում ենք աւելի յարատև դարձնել երեխայի մէջ այդ զգացմունքը, հնարենք դէպքեր, որ նա ինքը մեզ համար որ և է բան անի, զրկելով որևէ բանից իրեն: Որովհետև սիրում ենք ոչ միայն նրանց. որոնք մեզ բարութիւն են տեսում, այլ աւելի ևս նրանց, որոնց ինքներս կարողացել ենք որ և է բարութիւն անել: Թող երեխան մի քանի ժամանակ նստի իր հիւանդ մօր անկողնու մօտ և նայի նրան, թող մի փոքր ինքն իր քնի հետ կուի, որ յանկարծ աչքերը չը փակի. այդ աւելի կուժեղացնի նրա մանկական սէրը: Թող մայրիկի համար ծաղիկներ հաւաքի, թող անսպասելի նւէրներ տայ՝ իր ձեռագործը կամ աշխատանքը, այն ժամանակ նրա կրաւորական սէրը կը դառնայ ներգործական:

Մօրը ցոյց տրւած սիրոյ ամենամեծ աստիճանը, մեր աչքի առաջ ունեցած հասկում, այն կը լինի, երբ երեխան կը հրաժարւի որ և է բաւականութիւնից իր ծնողի օգտին:

Այս արդիւնքը կը ստանանք, եթէ մանկական առաջին տարիներում նպատակայարմար ուղղութիւն կը տանք երեխային. երեխան կը մեծանայ ուրախ և

զւարթ մթնոլորտի մէջ, եթէ նրա առաջին տարիները կը լուսաւորի մայրական անկեղծ սէրը, ոչ թէ մօր փոխանորդները—դայեակներէ, դաստիարակչուհիներէ—շինծու քնքշութիւնը: Այն ժամանակ նա ոչ միայն կը սիրի իր մօրը, այլ և նրան կը յարգի, կը վախենայ՝ չը լինի թէ նրա սէրը կորցնի:

Ի՞նչից է ուրիմն կախած խելացի սէրը: Այն յարգանքից և պատկառանքից, որը նախ և առաջ արտայայտուած է մանուկի հնազանդութեան մէջ:

Սակայն մի հանգամանքի մասին պիտի այստեղ յիշենք: Անիմաց մայրեր, կամենալով երեխայի սէրը գրաւել, իրենց անսահման սիրոյ անունով են խօսում և դիմում են երեխային մօտաւորապէս հետեւեալ բառերով:—Լևոնիկ, դու ինձ չես սիրում, էլ իմ բարի տղաս չը կայ: Ահ, ի՞նչ անբախտ կ'ին հմ»: Այս և այսպիսի դարձածքներ յաճախ դուրս են թռչում թոյլ մայրիկի բերանից, որոնք անընդունակ են երեխաներին ղեկավարելու: Կարծում են թէ երեխայի սիրտը կը շարժեն և կը համոզեն իրենց կամքը կատարելու... Երայց չարաչար սխալուած են, որովհետև երեխան դեռ չի հասկանում իր մօր սիրոյ սաստկութիւնը և առհասարակ շուտով ցրւելով՝ բոլորովին մոռանում է նրա խօսքերը: Մայրերը չեն հասկանում, որ երեխաները դեռ չեն ըմբոսնում այն կապը, որ կայ մօր սիրոյ և իրենց խոնարհութեան մէջ, չեն հասկանում, որ երեխայի սէրը չէ կարող այնպէս մեծ լինել, որպէս մօր սէրը, որ երեխաները դեռ նոր են սիրել սովորում, մինչդեռ մայրական սէրը արդէն զարգացած կազմակերպւած է լինում:

ՀԱՍՋԱՆԴՈՒԹԻՒՆ

Երեխայի կամքը:—Ինչպէս ընտելացնել հնազանդուելու:—Հրաման
և հրամաններին հնազանդուելու ընտելացնելը: Անհիմն պա-
հանջներ:

Երեխայի չը կազմակերպւած կամքը նման է այն
գետին, որը հոսում է աւազոտ հողի վրա և ցածր ա-
փերի մէջ ու տարւայ մեծ մասը չէ կարող ծառայել
նաւարկութեան համար, իսկ միւս ժամանակ աւելի վը-
նաս է բերում, քան թէ օգուտ: Կամենալով այդ գետը
աւելի օգտաւէտ դարձնել, ամրացնում ենք նրա ա-
փերը, թումբեր ենք շինում, առուներ ենք անց կաց-
նում, ջրարգելներ ենք կառուցանում և այդպիսով նրա
հոսանքը կանոնաւորում ենք, այնպէս որ նա կարողա-
նում է աւելի մեծ բեռնակիր նաւեր բարձրացնել:

Հէնց այդպէս էլ պէտք է վարւել մանկական ան-
կազմակերպ կամքի հետ: Եւ ինչպէս որ չենք չորացը-
նում գետը, ցանկանալով վերև յիշւած անյարմարու-
թիւնները վերացնել, այնպէս էլ չպէտք է խեղդենք
կամքը, որը կարող է երբեմն ինքնակամութիւն դառ-
նալ, այլ պէտք է նրան հնազանդութեան սահմանների
մէջ առնենք: Եթէ երեխայի կամքը չէ հակասում բա-
նականութեան պահանջներին, չը պիտի արգելքներ
դնենք նրա առաջ, ինչպէս որ չենք կանոնաւորում
գետի ընթացքը այնտեղ, որտեղ նրա հոսանքը կանո-
նաւոր է, ամբողջ բարձր և տաշտը բաւականին խոր:
Ուրեմն՝ հնազանդութիւնը, երեխայի կամքի են-

թարկութիւնը մեր կամքին՝ միայն կրթութեան մի
միջոց է, ոչ թէ կրթութեան բուն նպատակը, տան
շինութեան համար անհրաժեշտ նեցուկափայտերն են,
ոչ թէ ինքը տունը: Երեխան մեզ պիտի հնազանդւի
ոչ թէ նրա համար, որ ամբողջ կեանքը մեզ լսի, այլ
նրա համար, որ ընտելանայ հնազանդուելու բանակա-
նութեան ձայնին և իմանայ բարձրագոյն բարոյական
օրէնքին հպատակել: Իսկ քանի որ հնազանդութիւնը
ընական յատկութիւն չէ, այլ իւրացրած, ուստի նա
մի յայտնի վարժութիւն է պահանջում. երեխային
պէտք է վարժեցնել հնազանդութեան մէջ, ինչպէս որ
վարժեցնում ենք ուրիշ առաքինութիւնների մէջ: Ման-
կական կեանքում դա շատ կարեւոր երևոյթ է, կարծես
մի անտեսանելի թել է, որ կապում է դաստիարա-
կին իր սանի հետ, կամքի առաջին կրթութիւնն է:
Չուր խօսենք մասում թէ ով որ իրեն չէ ընտելացրել
հնազանդուելու, երբէք չի կարողանայ ուրիշներին հը-
րամայել,—ասել է թէ՛ հրեք չի զարգացնի իր կամքը
այն աստիճան, որ հարկադրի ուրիշներին իրեն հնա-
զանդուելու: Վերջապէս առանց հնազանդութեան՝ էլ ի՞նչ
խօսք կարող է լինել կրթութեան մասին, քանի որ
կրթական ամենալաւ ներգործութիւնները պիտի ան-
հետացնեն և չը պիտի դրօշմեն մանուկի հոգու մէջ:

Այժմ հարց է ծագում, թէ ի՞նչ տեսակ հնազան-
դութիւն պիտի լինի մանուկի հնազանդութիւնը կեան-
քի առաջին շրջանում, մինչև 6 տարեկան հասակը:

Երեք տեսակ հնազանդութիւն կայ. մեքենայական,
որ կոչը հնազանդութիւն է կոչւում և որին երեխան

հնազանդուում է ընտելացած լինելուց. դիտակցական, երբ արդէն իմանում է և հասկանում է մեր հրամանի շարժառիթը, և վերջապէս՝ մեզ սիրելուց կամ բարոյական օրէնքը յարգելուց առաջացած հնազանդութիւն: Մանուկից չենք կարող պահանջել վերջին երկու տեսակ հնազանդութիւն, քանի որ նրա բանականութիւնը դեռ սաստիկ թոյլ է, իսկ զգացողութիւնը տարտամ է և ոչ բաւականին խոր: Ուրեմն ամենափոքր հասակից պէտք է պահանջենք, որ կուրօրէն հնազանդելի մեր պատէշներին, մի բան, որ շատ էլ դժւար չէ, միայն թէ պահանջում է մեծ հետեւողութիւն և հաստատամտութիւն: Եթէ շատ և շատ ընտանիքներում պատահում ենք անհնազանդ երեխաների, պատճառը ծնողներն են, որոնք չեն իմացել զանազանել թէ ինչ տեսակ հնազանդութիւն է յատուկ մանկական կեանքի ամեն շրջանին: Նրանց դուր էր գալիս, որ մի հինգ տարեկան մանուկ հասկանում էր կամ հարցնում էր իրենից պահանջւած հնազանդութեան պատճառը. այդ շոյում էր նրանց սնափառութեանը: Միամիտները չափազանց ուշ էին նկատում, որ հլու հպատակութեան չընտելացած երեխան չէ սովորել հնազանդւելու նրանց հրամաններին նոյն իսկ այն ժամանակ, երբ լաւ էր հասկանում այդ հրամանների պատճառները:

Ամենից լաւ է այնպիսի բոլորներ ընտրել երեխային հնազանդութեան մէջ վարժեցնելու համար, երբ երեխայի կարմրատակած դէմքի վրա նկատուում է ուրախ տրամադրութիւն: Այդ ժամանակ ահա մայրը քաղցր ձայնով մօտ է կանչում իր մանուկին, պատւի-

րում է բերել և տանել խաղալիքները, տալիս է փոքրիկ յանձնարարութիւններ, որ նա սիրով կատարում է: Իսկ եթէ մայրը պատէշներ է տալիս այն ժամանակ, երբ երեխան զբաղւած է ինում որևէ ուրիշ բանով և ուշք չէ դարձնում նրա խօսքի վրա, թող դուր չը յանդիմանի նրան, չպատժի, թող անհնազանդութիւն չը համարի այդ, այլ մօտենայ երեխային, մեղմ խօսքերով նրա ուշքը հեռացնի այն առարկայից, ինչով նա այդ բոլորներն զբաղւած է, և այն ժամանակ թող կրկնի իր հրամանը:

Նոյնպէս թող մայրը չը ստիպի երեխային հնազանդւելու այն ժամանակ, երբ երեխան զրգուած է լինում, իրասածի է, դէմքը խոժոռեցրել է, յուզւում է, մի խօսքով՝ այն ժամանակ, երբ տրամադրւած չէ հընազանդւելու:

Բոլորովին ուրիշ բան է, երբ երեխան ուրախ է. այն ժամանակ կարելի է մօտ կանչել նրան և այդպիսով կընտելացնի հպատակւելու մեր քաղցր կանչին, և այդ կը լինի արդէն հնազանդութեան կրթութեան առաջին աստիճանը:

Երբ այս աստիճանին կը հասնենք, կարելի կը լինի հետզհետէ ընդարձակել հրամանների շրջանը, բայց շատ աստիճանաբար և մեծ շրջանկատութեամբ: Օրինակ՝ երեխաները սովորութիւն ունին դէս ու դէն շարտել իրենց խաղալիքները. չը պիտի պահանջենք որ նրանք իսկոյն բոլորն էլ հաւաքեն տեղը դարսեն—այս պահանջը շատ դժւար և ձանձրալի կը լինէր մանուկի համար: Բայց չէ՞ որ այստեղ մի յարմար դիպած է ներ-

պիտի հակենք որ տւած հրամանը անպայման կատարի: Եթէ այսպէս հետեւաբար վարւելու լինենք, մեր հրամանն ու նրա կատարածութիւնը այնպէս սերտ կապերով կը շաղկապեն իրար հետ երեսայի մտքի մէջ, ինչպէս շաղկապուած են պատճառն ու հետեանքը,—որպէս մի բնական անհրաժեշտութիւն:

Կամենալով երեսային ներշնչել մի այսպիսի հպատակութիւն մեր կամքին, չը պիտի չափազանց շատ հրամաններ տանք, չպիտի ի չար գործ դնենք հրամայելու իրաւունքը, մանաւանդ երբ երեսան անմեղ փորձեր է անում իրերի հետ ծանօթանալու համար: Երբ օրինակ՝ նկատում ենք որ մատը կրակին է մօտեցնում, չը պիտի արգելենք, որովհետեւ երեսան այդ անում է կրակը դիտելու համար և եթէ մէկ անգամ մատն այրի, էլ միւս անգամ երբեք չի մօտեցնի կրակին: Արգելքը միայն աւելի կը գրգռի նրան և աւելի կը դռդռի մեղ կամքին հակառակելու:

Այսպէս վարւելով մօտ երկու տարի, չորս տարեկան երեսային կընտելացնենք անպայման հնազանդութեանը:

Չորս տարեկան երեսան ինչքան էլ գրգռւած և բարկացած լինի, պիտի մայրիկի հէնց առաջին կանչին մօտենայ և նայի նրա աչքերին: Այդ արդէն մեծ քայլ կը լինի նրա բնաւորութեան կըթուծեան գործում, քանի որ մօր հայեացքը, յանդիմանող թէ յորդորող, երեսային ուղքի է բերում և ստիպում է մտածել և այդպիսով խիստ պատիժներին դիմելու առաջն է առնում: Ով որ դիտէ թէ արպիսի գառն և ֆլասակար հետքեր

են թողնում պատիժները երեսայի հոգու մէջ, կը հասկանայ թէ արչափ նպատակաւորմար է և կարևոր անպայման հնազանդութեան կընտելացնել նրան:

Աւելի մեծ երեսայի հետ պէտք է ժամանակ առ ժամանակ հպատակութեան աւելի դժար փորձեր անենք: Կարելի է նրան պատուիրել որ թողնի հետաքրքրական զարճութիւնը մեզ կամ ուրիշներին որ և է ծառայութիւն մատուցանելու համար: Եթէ երեսան առանց ծամածուծութեան, անտրտուն կատարում է մեր պատուէրը, կարող ենք հաւատացած լինել որ արդէն իւրացրել է մեր կամքին անմիջապէս և անյապաղ հպատակւելու սովորութիւնը:

Վերև շնչելով որ սկզբում՝ երեսային հնազանդութեան մէջ վարժեցնելիս չը պիտի չափազանց շատ պահանջենք, այլ պիտի աչքի առաջ ունենանք թէ ի՞նչ կարող է նա յօժարութեամբ կատարել: Յաճախ սակայն երեսան, հակառակ իր ցանկութեան, չի կարողանում հնազանդւել մեզ և այս ակամայ անհնազանդութիւնը կարող է շատ հեշտ փոխել դիտաւորեալ անհնազանդութեան:

Այսպէս օրինակ՝ երբ մայրը կամենալով պարծենալ իր երեսայով՝ հրամայում է նրան ուրիշներին ներկայութեամբ անգիր ոտանաւոր կամ իր անունը կամ որևէ այսպիսի մի բան ասել, կարող է պատահել որ երեսան՝ մեծ ընկերութիւնից շփոթւելով կամ այդ բոլորին տրամադրւած չը լինելով, չը կարողանայ մօր խօսքին հնազանդւել, որովհետեւ բերանում ձայնը կը տրւում է և ոչ մի կերպ չի կարողանում պահանջած

բառերը արտասանել, — այդ անհնազանդութիւնը ակամայ է, այդպիսի պարագաներում պէտք է խոյս տալ պահանջելուց:

Վերջապէս շատ ֆրասակար է մշտական, անդադար վարժութիւնը կանոնաւոր և անշեղ ղեկավարութիւնը: Այս պակասութիւնը յատուկ է տարիքաւոր մարդկանց կամ նեարդայնացած մայրերին, որոնք սովոր են շարունակ փնթփնթալու:

Անվերջ հրամանները, արդիւքները, խրատներն և յորդորները այնպէս շփոթեցնում են երեխային, որ վերջի վերջոյ չի իմանում թէ ինչ է թոյլատրելի և ինչ ոչ, նա դառնում է կամ կամազուրկ և անբան մէկը կամ յամառ, իրասածի և անհնազանդ:

Առաջին թերութիւնը նկատուում է աղջիկներին մէջ, սրանք աւելի նկուճ են, հեզ և մեղմաբարոյ, միւսը՝ տղաներին մէջ, սրանք աւելի ուժեղ են և ի բնէ աւելի գործունեայ: Իհարկէ երեխան պիտի լինի ոչ թէ մի խաղալիք մեքենայ, որը այս կամ այն կողմն է թըռչկոտում թելին հնազանդելով, այլ մի բանական էակ, որ սեփական կամքը գործ է դնում որպէս իր, նոյնպէս և ընդհանուրի բարօրութեան համար, և հնազանդութիւնը ինչքան էլ այդ աստիճանի վրա դեռ անգիտակցական լինի, պիտի նախապատրաստի նրան ապագայում սեփական բանականութեանն ու խղճմտանքին հպատակելու:

ԸՆՏԵԼԱՅՈՒՄ

Խնչպէս սովորեցնել ժամանակին ուտել խմել, քնել, բնական պէտքերը կատարել, հագնել:— Դիմաց կուրծին:

Վերև ասածից արդէն տեսնում ենք թէ ինչ նշանաւոր դեր է խաղում կրթութեան մէջ ընտելացումը, բայց աւելի ևս կը հասկանանք նրա մեծ կարևորութիւնը, երբ կը մտաբերենք որ կրթական այդ միջոցից կարելի է օգտւել ուրիշ միջոցից առաջ, որովհետև կարելի է գործ դնել անմիջապէս, շատ վաղ, գրեթէ երեխայի ծնւելու օրից, — այն ժամանակ, երբ ուրիշ կրթական միջոցները դեռ բոլորովին ապարդիւն են անցնում: Ճշմարիտ է՝ բանականութեան օգնութեամբ ձեռք բերած առանձնայատկութիւնները ժամանակով աւելի մեծ արժէք ունեն, աւելի են պատիւ բերում մարդկանց, քանի որ ապացոյց են բարոյական ուժի աւելի և աւելի ամրապնդելուն, բայց միշտ աւելի անփոփոխելի և հաստատ են այն առանձնայատկութիւնները, որ ձեռք են բերւած սովորութեան ճանապարհով: Աւելին կասենք. նոյն իսկ ամենազօրեղ բնաւորութիւն ունեցող մարդը իր սեփական կամքի օգնութեամբ երբէք չի իւրացնի այն առանձնայատկութիւնները, որ երեխան իւրացնում է առանց որևէ դժւարութեան: Այդ ճանապարհով դեռ ծծկեր մանուկը ընտելանում է կերակուր ուտելու կարգ ու կանոնին, իսկ աւելի մեծ երեխաները՝ ժաքրասիրութեանը, չափաւորութեանը կեր ու խումի մէջ և այլն:

Կեանքի առաջին օրից պէտք է ընտելացնենք երեխային միայն յայտնի, նշանակւած ժամերին կերակուր ուտելու և գիշերը հանգիստ քնելու: Այս կանոնին ըսկզբից և եթ հետևող մայրը ոչ միայն կը թեթևացնի մայրութեան ծանր պարտականութիւնները, այլ և միառժամանակ երեխայի կըթութեան անխախտելի հիմքը կը դնի, որովհետև կը պահպանի նրան ազահութիւնից, կը սովորեցնի իսկական սովածութեան զգացմունքով ղեկավարելու: Այդպէս առաջնորդւած երեխան չափից աւելի չի ուտի, այլ միայն այնքան, որքան անհրաժեշտ է սովածութիւնը յագեցնելու համար: Երեխայի մեծանալովը՝ պէտք է աւելի սակաւ անգամ նրան կերակրել, մինչև որ վերջապէս կը հասնենք կանոնաւոր թւին, մօտաւորապէս օրեկան հինգ անգամին: Այս սկզբունքը խախտելով, ոչ թէ նշանակւած ժամերին, այլ մեծերի ցանկացած միջոցներին կերակուր տալով, մանուկին դարձնում ենք ազահ և աչքածակ և զրգում ենք որ ուտի պահանջի անժամանակ, իսկ սրանից առաջանում է մարսողութեան անկանոնութիւն և տըկարութիւն:

Նոյնպէս առաջին օրւանից անհրաժեշտ է ընտելացնել երեխային՝ գիշերով առանց լոյսի քնելու: Գիշերւան լամպին սովոր երեխաները վերջը վախենում են մութ տեղ քնելուց: Երեխային օրօրեին ու ճօճելը, քնեցնելու ժամանակ վրան երգելը պապական ժամանակների անպէտք մնացորդներ են, և առանց այդ ամենի երեխաները շատ լաւ կարող են դիմանալ: Իբր թէ այդ ամենքը երեխաների աչքերին քուռն է բերում,

բայց չէ որ օրօրելը երեխայի վրա պէտք է հէնց այնպէս ներգործի, ինչպէս օրինակ՝ ճօճանակը կամ նաւագնացութիւնը, որ շատ և շատ հասակաւորների վրա աւելի քան անախորժ է ներգործում: Օրօրելը միայն թմրեցնում է ծծկերին և այդ թմրութիւնիցն է, որ երեխան քնում է, իսկ այնտեղ, որտեղ սովորութիւն չը կայ օրօրելու, երեխան առանց այդ էլ շատ աւելի շուտով է քուռ մտնում: Երբ մտաբերում ենք թէ ինչպէս սաստիկ են օրօրում և ինչպէս աղմկալի ձայնով են երգում ծծմայրերը, կամենալով չը ննջող մանուկին քնեցնել, անկասկած առաջնութիւնը պիտի տանք անշարժ անկողնիկին և հանդարտ ննջելուն: Ննջող մանուկի լացն ու անհանգստութիւնը կարող են առաջ գալ բոլորովին ուրիշ պատճառից, կարող են բողբոջ լինել օրօրելու և երգելու դէմ կամ տկարութիւն կամ անյարմար փաթաթւածքի հետևանք:

Աւելի մեծ երեխաներին պէտք է մէկ անգամից ընտելացնել կողքի վրա պառկելու անկողնիկի մէջ՝ ձեռները վերմակի վրա դուրս պահելով: Այսպէս սովորած երեխան վերջը չի կարողանայ քնել ձեռները վերմակի տակ ունենալով, որովհետև արիւնի շրջանառութիւնը նրա շնչառութիւնը կը դժւարացնի: Իսկ եթէ երեխային սկսենք միայն հինգ տարեկան հասակից կամ աւելի ուշ ընտելացնել ձեռները այդպէս պահելու, նա անգիտակցօրէն քնի մէջ ձեռները չի տանի վերմակի տակ, իսկ յայտնի է թէ որչափ ֆլասակար հետևանքներ է ունենում այս սովորութիւնը աւելի ուշ երեխայի կեանքում և ինչպէս նոյն իսկ պատճառ է դառ-

նում շատ կորստաբեր արարմունքների:

Այստեղ պէտք է կանգ առնենք այն բանի վրա, որ մանուկները ակամայ յաճախ են թաց անում անկողնում: Աւելի ուշ մանուկը սկսում է տիրապետել իր միզամուղ մկաններին, ուստի մեծերի պարտականութիւնն է օգնել նրան, որ շուտով սովորի կառավարել այդ մկանները: Անփութութիւնը այս բանում երեխաների շատ ծանր է նստում, և յաճախ մինչև 9-ը—10-ը տարեկան հասակը նրանք ստիպւած են լինում յամառութեամբ մաքառել իրենց կամքին չենթարկւող այդ մկանները: Իսկ համապատասխան հսկողութիւնն ու ժամանակին ընտելացումը հէնց սկզբից այդ թերութեան առաջն կառնէր: Երեխային երեկոյեան քիչ խմեցնելով, հսկելով որ բնական պէտքերը կատարի քնելուց առաջ, գիշերուայ մէջ արթնացնելով — ահա ինչ միջոցներով կարող ենք այդ պակասութեան առաջ առնել: Այդ կողմից անխնամ թողած երեխաների վրա շատ էլ չեն ներգործում ամաչացնելն ու նոյն իսկ ամենախիստ պատիժները, այն ժամանակն էլ հարկաւոր կը լինի դիմել վերև յիշած միջոցներին, բայց որովհետև մոռանալ առհասարակ աւելի դժուար է քան թէ ընտելանալը, ուստի այդ դէպքում բժշկութիւնը շատ աւելի երկար պիտի տևի:

Յայտնի է թէ որչափ կարևոր է շարժողութիւնն ու թարմ օդը երիտասարդ սերունդի առողջութեան և աշխուժութեան համար. ուրեմն՝ հէնց ամենաւաղ հասակից պէտք է սովորեցնենք նրանց թարմ օդի մէջ մնալու: Թէև մենք հակամիտ չենք որ երեխաներին

ինչ էլ որ լինի, առանց այլևայլութեան դիմացկանութեան վարժեցնենք և խորհուրդ չենք տալիս զբօսնելու դուրս տանել փողբիկներին կամ մի քիչ մեծերին ձմեռայ ըուքին, հիւսիսային ցուրտ քամուն կամ սաստիկ անձրևին, սակայն անհիմն ենք համարում երեխաներին տանը պահել քիչ թէ շատ տանելի, թէկուզ և ոչ այնքան էլ լաւ եղանակին:

Նոյնպէս հետզհետէ ընտելացնելով կարելի է երեխային մաքրասէր դարձնել: Պէտք է սովորութիւն անել որ քնելուց առաջ և անկողնից վեր կենալուց յետոյ անմիջապէս երեսը լանայ, նոյնպէս լացելի ճաշից առաջ և յետոյ և առհասարակ երբ ձեռներն կամ երեսը կեղտոտել է: Քանի աւելի շուտ երեխան ինքը կը կարողանայ այս ամենը անել, այնքան աւելի լաւ: Յամենայն դէպս արդէն հինգ տարեկան երեխան պիտի առանց ուրիշի օգնութեան կառավարւի. միայն թէ պէտք է նրան տալ հասակին համապատասխան լացարան և սովորեցնել թէ ինչպէս պէտք է ինքը լացել: Մանուկներից շատ շատերի անշնորհութիւնը լացելու մէջ առաջ է գալիս նրանից, որ մեծերը չափազանց են մտածում իրենց հանգստութեան մասին և գերադասում են իրենք լանան երեխային, քան թէ նրա գլխին կանգնեն սովորեցնեն և հսկեն, որ ինչպէս հարկն է կատարի այս գործողութիւնը: Անկասկած, մեծերի համար այդ ամենից յարմար է, բայց երեխաներին ոչ մի օգուտ չի բերում:

Շատ վաղ նոյնպէս պէտք է երեխային սովորեցնենք կարգապահ լինելու, կարգին պահելու իր խաղալիք-

ները և վերջը՝ նաև իր շորերը: Փոքրիկ մանուկը արդէն պէտք է ունենայ իր սեփական արկղը, պահարանը, կօմօղը կամ որևէ անկիւն, որտեղ նա կարող է դարձել իր սեփական իրերը, այնպէս որ միշտ գիտենայ թէ ճիշտից պէտք է դարձի: Հէնց սկզբից այս կարգ ու կանոնին չընտելացած երեխաները վերջը շատ դժուար են ընտելանում: Կարգապահութիւնը ամեն մարդու համար սաստիկ կարևոր յատկութիւն է. ամենքը լաւ են հասկանում որ այս յատկութիւնը շատ է թեթեւացնում և կարճացնում ամեն գործունէութիւն, և հասակաւոր մարդկանցից քանիսը ստիպւած են լինում միմիայն նրա համար մաքառել իրենց անկարգութեան դէմ, որ փոքրուց ընտելացան չեն եղել կարգապահութեանը: Հնուց յայտնի է որ շատ բան է վաստակում նա, ով որ մէկ անգամից ընտելացնում է երեխաներին որ իրենց գործերի մէջ նոյն կանոններով ղեկավարեն, ինչ կանոններն որ իրանց ապագայ գործունէութեան օրէնքներն են լինելու: Որ այդպէս է, թող երեխաները ոչ մի այնպիսի սովորութիւն չիւրացնեն, որից պէտք է վերջը ետ կենան: Ուրիշն ազատենք նրանց ետ կենալու, այսինքն՝ այն պակասութիւններն և արատները մոռալու դժուար գործից, որոնք գրեթէ նրանց երկրորդ ընտելութիւնն են դառնում:

«Կամենալով կենդանիներին մեզ ծառայելու ընտելացնել շատ վաղ ենք սկսում նրանց վարժեցնել Այս գէպըում շատ խելացի ենք վարւում. ապա ինչու ենք այս բանը արհամարհում երեխաներին կրթելիս: Զէ՛ որ առհասարակ առաջուց փչացնում ենք նրանց»

խաբելով մեզ այնպիսի թէվնչ ոտ իրենք իրենց ժամանակով կուղղեն և լաւ մարդ դուրս կը գան»: Այսպէս էր ասում անգլիացի իմաստասէր Լօկլը դեռ երկու հարիւր տարի մեզանից առաջ, և սւսմը նրա խօսքերը մինչև հիմա էլ ունեն իրանց նշանակութիւնը: Բայց եթէ ընտելացումը այդպիսի մեծ դեր է խաղում երեխայի կրթութեան գործում, ոչ պակաս կարևոր է օրինակը, քանի որ ամեն մարդուն իբնէ՛ յատուկ է ձգտել ուրիշին հետեւելու և ուրիշին նմանելու:

ՕՐԻՆԱԿ

Նմանելու ձգտումը.— Մեր օրինակը.— Մե երի օրինակը.— Վատ օրինակի առաջն առնելը.— Հասակակիցների ընկերութիւնը.— Հրապարակութիւնը:

Վերև բերած յատկութիւնները պատաստում ենք երեխաներին առանց օրինակ ծառայելու. բայց աւելի բարձր կարգի յատկութիւնները երբեք չենք ներշնչի երեխաներին, եթէ մենք ինքներս այդ բանում նրանց համար օրինակ չը ծառայենք: Եթէ օրինակ՝ նոյն իսկ հազար անգամ կրկնելու լինենք մանուկին՝ «ծայնդ չափազանց մի բարձրացրո՛ւ, սիրալիր եղի՛ր, ուղիղ նստի՛ր, մի օրօւրի՛ր աթոռի վրա, աղքատներին ողորմի՛ր, և այլն և այլն» իսկ մանուկը տեսնի որ մենք ինքներս վարւում ենք մեր պատէրների հակառակ, կարող ենք հաւատացած լինել որ մեր խօսքերը ոչ մի ազդեցութիւն

չեն անի նրա վրա: Թանձրացեալ օրինակը աւելի է աւելում մանկական հոգուն, քան թէ ամեն տեսակ խրատներ և դատողութիւններ, որոնք նրա համար միմիայն դատողութիւններ են և այլ ևս ոչինչ:

Ուրիշ կերպ էլ չի կարող լինել, քանի որ նմանւելու ձգտումը աւելի ուժեղ է երեխայի մէջ, քան թէ բանականութիւնը և դեռ թոյլ կամքը: Ինչպէս կարող ենք պահանջել որ երեխան ուրիշ կերպ վարւի, քան թէ մենք, որոնց հետ նա կապւած է սիրոյ և ակնածութեան կապերով, որոնց վրա նա նայում է որպէս իրենից աւելի բարձր և աւելի կատարեալ էակների վրա: Երեխայի համար սովորական և մարմնացած օրէնքը մեր վարուողութիւնն է:

Երեխան այնպէս ման կը դայ և կը շարժւի, այնպէս կը յօրանջի և փրշտայ, այնպէս բարձրաձայն կամ կամաց կը խօսի, ինչպէս մենք: Բայց այս դեռ բաւական չէ. նա մեզ նման քաղաքավարի կամ կռուի կը խօսի ծառաների և մեծերի հետ, հէնց այնպէս ողորմած և կարեկից կը լինի աղքատներին և թշուառներին, որպէս մայրն և դաստիարակները:

Յոյց տանք որ ամեն տեսակէտից կատարեալ ընտանիք ենք, որ մեր մէջ սիրտն ու բանականութիւնը մի լիակատար ներդաշնակութիւն են կազմում, որ անձնական շահը սերտ կապում ենք լայն մարդասիրութեան հետ, որ գիտենք մարդկանց հետ վարւել, սիրալիր, պատրաստակամ, անձնանէր ու ընկերասէր լինել, որ ազատ ենք հասարակական նախապաշարմունքներից, — անկասկած երեխան էլ կը լուրացնի միևնոյն յատկու-

թիւններն և ձեռք չի բերի այն թերութիւնները, որոնք անշուշտ բաժին պիտի դառնան այն երեխային, որ մեծացել է մի այնպիսի ընտանիքում, ուր կարելի է տեսնել միմիայն վերև բերած յատկութիւններին հակառակ յատկութիւններ: Ամենայն իրաւամբ կարող ենք ասել մանաւանդ մեր աչքի առջև ունեցած հասակի համար թէ՛ «ինչպէս որ ծնողներն են, այնպէս էլ նրանց որդիքն են»:

Օրինակի զօրութիւնը նկատուում է շրջապատողների ամեն տեսակ ազդեցութիւնների մէջ: Այսպէս, այն ընտանիքներում, որտեղ փոթորիկը մի բնական, սովորական երևոյթ է համարւում, ոչ ահ, ոչ սարսափ է առաջացնում, երեխաները ոչ մի ուշադրութիւն չեն դարձնում նրա վրա. ընդհակառակը՝ եթէ բնական այդ երևոյթը անյաղթելի անհանգստութիւն է առաջացնում մայրիկի կամ տատիկի մէջ, ահա ու սարսափը բուն են դնում երեխայի սրտում: Նոյն իսկ օտար զաւակներ, այսինքն՝ այնպիսի ծնողների որդիք, որոնք այդ նեղադային հիւանդութիւնը չունեն, ձեռք են բերում այդ պախարակելի երկչոտութիւնը, եթէ մեծանում են մի գերդաստանում, ուր վախնում են փոթորկից: Ասել է թէ՛ ահագին է օրինակի զօրութիւնը, քանի որ նա կարողանում է փոփոխել, յեղաշրջել, այլակերպել նոյն իսկ հարազատ ծնողներից ժառանգած յատկութիւնները:

Նմանողութեան ձգտումը յատուկ է նաև ստորին կարգի կենդանիներին, բայց ոչ մէկի մէջ նա այն աստիճան խոր և լայնածաւալ չէ, ինչպէս մարդու մէջ:

մասամբ նմանողութիւն են մեծերի մտքերին ու գործերին, միայն թէ խաղի ձևով, ինչպէս մենք մի քիչ ներքեւ կը տեսնենք:

ՄՏԻՒ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆԸ

Մտաւոր զարգացումը:—Զգայարանները:—Ըմբռնութիւնը:—Պատմութիւն, զրոյցներ:—Նրանց ազդեցութիւնը:—Ընդունակութիւնները:—Պատկերն և նկարները:—Բնութեան զիտողութիւնները:

Մանուկն աշխարհ է գալիս դեռ ոչ լիովին զարգացած, թէ ֆիզիքապէս և թէ հոգեպէս, և նրա գոյութեան ամբողջ առաջին տարին անընդհատ շարունակում է այդ զարգացումը: Նա ունենում է զգայարաններ, բայց այդ զգայարանները դեռ ընդունակ չեն բոլորովին պարզ և անխառն տպաւորութիւններ ստանալու շրջապատող աշխարհից: Ունենում է ձեռներ ու ոտներ, բայց պէտք է դեռ սովորի ձեռներով բռնել, իսկ ոտներով ման գալ. ունենում է թոքեր և ամբողջ խօսակցական գործարան, բայց դեռ չի կարողանում խօսել: Նա դեռ չի ունենում բաւականին ոյժ այնքան օդ ներշնչելու և արտաշնչելու, ինչքան որ հարկաւոր է հնչիւններ և բառեր արտասանելու համար, և այն էլ մտածենք՝ լինչ պիտի մեզ ասէր: Առաջին երեք շաբաթները լսողութեան գործարանը բոլորովին անզգայ է, որովհետեւ ականջի թմբուկը հետզհետէ հորիզոնական ուղղութիւնից ընդունում է ուղղահայեաց ուղղութիւն: Մանուկի աչքերին բոլոր իրերը երևում են կարծեա

միատեսակ հեռաւորութեան վրա, մէկ հարթակարի պէս: Այդ պատճառով մանկական կեանքի առաջին օրերում ոչ մի խօսք չէ կարող լինել կրթութեան մասին. ծնկերի ամբողջ գործունէութիւնը սահմանափակւում է միայն քնելով և սնունդ առնելով:

Այսպէս ուրեմն ծնկերի թոյլ միտքը այդ առաջին շրջանում շատ դանդաղ է զարգանում, և միայն այդ շրջանի վերջում զարթ գեմքից և ուրախ հայեացքից նկատւում է որ աւելի է հետաքրքրւում շրջապատող առարկաներով: Սակայն մանուկը դեռ դժւարութեամբ է զանազանում մէկ իրը միւսից. այդ է պատճառը, որ նա հետաքրքրութեամբ նայում է շարունակ միեւնոյն իրի վրա, որը նրա ուշքը գրաւել է, թէկուզ շատ անգամ էլ տեսած լինի այդ իրը:

Երկրորդ տարին նրա մտքի զարգացումը աւելի է դառնում նկատելի. այդ ժամանակ նա ոչ միայն աւելի հեշտութեամբ է իրերը ճանաչում, այլ և սկսում է որոշ եզրակցութիւններ անել: Ուրախանում է, երբ գլխին գդակ են ծածկում կամ առջևը դնում ենք փուփուջով ամանը, որովհետեւ յիշում է թէ մինչև այդ միշտ այդ բաներից յետոյ նրան զրօսնելու են դուրս տարել կամ կուշտ կերակրել են: Նրա եզրափակութիւնները միշտ ճիշտ չեն լինում. այսպէս օրինակ՝ տեսնելով խաղալիք-ձի, նրա դնչին մօտեցնում է գգալով կաթը, իսկ նկատելով որ կենդանի գառնուկին խոտ են տալիս, կանանչ խոտ է պոկում և դէմ է անում ճնճուկին, կարծելով որ ճնճուկին էլ գառնուկի պէս իր մօտ կը թռչի. բայց չը նայելով այս ամենին՝ նոյն իսկ այդ

կրթական արհեստը դեռ չէ դուրս բերել այդ օրէնքից
այն բոլոր եզրափակութիւնները, որոնցից կարելի կը
լինէր օգուտ քաղել աճող սերունդը կատարելագործե-
լու համար:

Այսպէս ահա օրինակի օգնութեամբ երեխան
կրթւում է և նմանւում շրջապատող մարդկանց, զլիա-
ւորապէս նիստ ու կացի, վարւողութեան կողմից: Բայց
շրջապատի օրինակը քիչ չէ ազդում նաև նրա մտաւոր
աշխարհի վրայ: Զէ՛ որ այս հասակում մանուկը մտա-
ւորապէս զարգանալու աւելի շատ դրդիչներ է ստա-
նում իր հասակակիցներից, քանի որ աւելի հեշտ է
հասկանում նրանց գործողութիւններն ու զգացմունք-
ները, քան թէ հասակաւորների աւելի բարդ և բազ-
մազան գործունէութիւնը: Այդ է պատճառը որ փոքր
երեխաները սիրում են հետեւել մեծ երեխաների օրի-
նակին, որոնց մարմնի շարժումները աւելի հեշտ են
կարողանում մէկ ակնարկով ընդգրկել, իսկ մտքերն ու
զգացմունքները՝ աւելի հեշտ հասկանալ: Այդ է պատ-
ճառը՝ որ երեխաները աւելի շատ բան են սովորում
իրենց հասակակիցներից, քան թէ հասակաւոր մարդ-
կանցից, բայց և ամենամեծ դիւրութեամբ իւրացնում
են նրանցից նաև ամեն տեսակ պակասութիւններ և
արատներ:

Առանձնակի մեծացած երեխաները աւելի դան-
դաղ են զարգանում մտաւորապէս, որովհետև նրանց
պակասում է գլխաւոր դրդիչը, այն է՝ հասակակիցնե-
րի օրինակը, որ նոյնքան անհրաժեշտ է նրանց հոգե-
կան զարգացման համար, որքան հացն ու ջուրը, որ-

քան օդն ու շարժողութիւնը նրանց առողջութեան և
Ֆիզիքական աճման համար: Դրանից է որ միևնույն
կամ ընտանիքի ուրիշ երեխաներից շատ աւելի մեծ դա-
ւակի կրթութիւնը յաճախ միակողմանի է լինում: Ծը-
նողները, նոյն իսկ ամենալաւ ծնողները չեն լցնիլ ինչքան
էլ սիրեն և գուրգուրեն որդւեն, այն բաղմաթիւ հոգեկան
վայելքների և բաղմակողմանի դրդիչների տեղը,
որոնք երեխայի միտքն ու կամքն են կազմակերպում և
կատարելագործում և որոնք ստացւում են միմիայն
հասակակիցների ընկերութիւնից: Ուրեմն՝ իրենց երե-
խայի մտաւոր զարգացման մասին հոգ տանող ծնող-
ները պէտք է նրան ժամանակ առ ժամանակ մտցնեն
հասակակիցների ընկերութեան մէջ, պէտք է մի կողմ
թողնեն դասակարգային նախադաշարմունքները և
պէտք է թոյլ տան իրենց երեխաներին շփուել ու խո-
ղալ նոյն իսկ հասարակական դասակարգութեան մէջ
ցածր կանգնած ընտանիքի երեխայի հետ:

Ի հարկէ այս բանը նրանք կարող են անել հա-
մապատասխան հսկողութիւն սահմանելով, չը վախե-
նալով որ երեխան կը փչանայ, որովհետև ազբառ
դասակարգի երեխաները այդ հասակում դեռ փչալուծ և
ընկած չեն լինում: Այս ճանապարհով երեխան մանկա-
կան օրերից սրտից կը վաճի հասկանութեան ստղծերը:
Այս բանից հաագին բարոյական օգուտ է ստանալու
նա, բայց և ոչ պակաս մտաւոր օգուտ: Հասակակից-
ների ընկերութեան մէջ երեխան բոլորովին իր բնա-
կան տարերքի մէջ է, որովհետև մանկական աշխարհը
մի առանձին աշխարհ է. նրա մտքերն ու գործերը մեծ

սխախները վկայում են, որ նրա մտաւոր գործունէութիւնը զարթնել է:

Յաջորդ տարիներում մտաւոր առաջադիմութիւնը ընթանում է արդէն անընդհատ, և նոյն իսկ արած սխախները նպաստում են մանկական մտքի աւելի կատարելագործւելուն:

Քանի որ երեխան չէր խօսում, չենք կարողանում նրա մտաւոր զարգացումը ստուգել, և թէև դրանից առաջ էլ արդէն նա ծանօթ է լինում շատ մարդկանց և իրերի հետ, այնուամենայնիւ խօսել սովորելուց յետոյ միայն արագ քայլերով սկսում է մտաւորապէս առաջ գնալ: Անա այդ միջոցին մեծերի չափաւորւած և խելացի միջամտութիւնը կարող է շատ նպաստաւոր լինել մանկական բանականութեան աւելի արագ զարգացման համար:

Դրա համար առանձին ցուցմունքներ և խրատներ պէտք չեն, քանի որ առանց այդ էլ սովորական ընտանեկան դաստիարակութիւնը բաւարարութիւն է տալիս այս կողմից ամեն պահանջներին: Մայրը կամ զայեակը մանուկին զրազեցնելիս և նրա մէջ հնազանդութիւնը վարժեցնելիս՝ պատւիրում է նրան բերել և տանել զանազան իրեր և տալիս է այդ իրերի անունները: Բայց որովհետեւ երեխան դեռ զանազանում է իրի ոչ թէ բոլոր յատկութիւնները, այլ միայն մի քանիսը, ուստի մայրը՝ իրի անունը տալիս, աստիճանաբար է աւելացնում նրա այս կամ այն առանձնայատկութիւնը, ղեկըրում հրամայում է բերել զնոյնը, ափռէ, սայլակ, մատնոց և այլն, յետոյ արդէն մի քանի յատկու-

թիւններ է աւելացնում այս անունների վրա և պատւիրում է բերել կարմիր գնդակը, փայտէ ձին, սպիտակ մատնոցը, այսպիսով ընտրում է նոր և նոր անձնայատկութիւններ և աստիճանաբար աւելացնում է հների վրա, մանուկի ուշադրութիւնը դարձնելով կըր սպիտակ ափռէի, կարմիր փափլիկ գընդակի, դեղին կաւէ կուժի վրա և այլն: Այսպէս խօսելով և խաղալով մեծերի հետ՝ մանուկը հարկադրւած է լինում նոր և նոր, առաջ չը նկատւած առանձնայատկութիւններ գտնելու:

Բացի դրանից, մանկական մտքի առաջադիմութեանը զարկ տւող ամենակարեւոր միջոցներից մէկն են խաղալիքները (տես ներքեւ):

Վաղուց արդէն նկատւած է որ մեծերի ընկերութեան մէջ լինող երեխաները աւելի արագ են զարգանում, քան իրենք իրենց կամքին թողածները, իսկ վերեւում արդէն յիշեցինք որ հասակակիցների ընկերութիւնը ոչինչով չի կարելի փոխարինել, ասել է թէ երկու պայմաններն էլ պէտք է միշտ աչքի առաջ ունենալ: Ուրիշ է՝ մէկ տարեկան մանուկը աւելի է հակւած լինում մեծերի, քան թէ իր նման փոքրերի հետ մնալու — այս առաջ է գալիս անշուշտ անօգնականութեան զգացմունքից, — այնուամենայնիւ նա էլ ուրախ-ուրախ ժպտում է, երբ տեսնում է իր նման փոքրիկին: Այս անտարբերութիւնը զէպի հասակակիցները տեսւմ է մօտաւորապէս մինչև երրորդ կամ չորրորդ տարւայ վերջը: Այն ընտանիքներում, ուր աւելի շատ երեխաներ կան՝ տարիքով իւրաքանչէր զանազանուող, այս

համակրութիւնը դէպի հասակիցները աւելի վաղ է պարթնում:

Բացի մեծերի հետ խաղալուց և խօսելուց և բացի հասակակիցների ընկերութիւնից, մանուկներին մտաւոր զարգացման համար ոչ պակաս խթան են հանդիսանում պատմութիւններն ու զրոյցները: Մանկական արթնացող երևակայութիւնը օրէց օր աւելի սնունդ է պահանջում, և այդ է պատճառը, որ երեխաները այնպիսի հետաքրքրութեամբ ականջ են դնում մեծերին: Չօգտւել այդ միջոցից, չը պատմել մանուկներին հետաքրքրաշարժ զրոյցներ և պատմութիւններ—կը նշանակէր՝ հրաժարւել կրթական ամենակարևոր գործօններից մէկից. բայց պէտք է չբնութանանք որ վատ արհեստաւորը նոյն իսկ լաւագոյն գործիքով ոչ մի օրինակելի բան զուլս չի բերի:

Որպէս զի պատմութիւնը կամ հէքիաթը ընդարձակի երեխայի մտաւոր շրջահայեացողութիւնը, զարգացնի նրա սիրտը և կանոնաւորի երևակայութիւնը, որ առանց այն էլ սիրում է ցնորքներ և հրաշքներ, նա պէտք է իրական կեանքը նկարագրի և մի լաւ խրատական և հետաքրքրաշարժ պատմութեան բոլոր առանձնայատկութիւնները ունենայ: Թող երբէք երեխան այդ հասակում չըլսի մարդագէշների, ալքերի, չար կախարհների, քաջքերի, նախաքրիստոնէական ժամանակների այս ստեղծագործութիւնների մասին, որովհետեւ դրանք—մի կողմ թողնենք այդպիսի հէքիաթների յաճախ անբարարոյական կամ անմիտ բովանդակութիւնը—մանուկի մէջ առաջացնում են սնահաւատութիւն, եր-

կըշտութիւն, նախապաշարմունք, թուլացնում են իրական աշխարհը ճանաչելու ձգտումը և ընտելացնում են երևակայութիւնը կիսաերազական ցնորքների մէջ ապրելու: Չէ՞ որ առանց այդ էլ մանկական երևակայութիւնը, ինչպէս առաջ ասել ենք, մտաւոր ամենագործունեայ կարողութիւններից մէկն է. աւելի զբոլակ և արթնացնել նրան—կրակի վրա իւր ածել կը լինէր:

Այդ կարողութիւնը կանոնաւոր գործադրութիւն կստանայ մանկական խաղերի մէջ:

Եւ վերջապէս՝ միթէ իրական աշխարհը, որը դեռ այնչափ անծանօթ է երեխային, չի կարող հետաքրքրել և գրաւել նրա ամբողջ ուշադրութիւնը: Մէկ աչք ձգեցէք օրինակ՝ ճանապարհորդական նկարագրութիւնների մէջ, և լիաձեռն կը կարողանաք հանել այնտեղից հետաքրքրաշարժ, գրաւիչ և խրատական նիւթեր:

Սրա մէջն են ամեն մանկական պատմութեան արժանաւորութիւնները:

Բայց այդ դեռ բաւական չէ. եթէ պատմութիւնը պիտի իրօք համապատասխանի իր նպատակին, պէտք է և համապատասխան անպաճոյճ ձև ունենայ, առանց այն արհեստական ոճարանութեան, որը միայն դժարացնում է բովանդակութեան հասկանալը: Այս կողմից պէտք է դաս առնել գիւղական, շինական հէքիաթներից. «Կար չը կար՝ մի հարուստ մարդ կար. նա ունէր երեք որդի, մէկը բարի, միւս երկուսը չար և այլն»: Ամենալաւ հէքիաթները պէտք է պատմել երեխաներին պարզ, հասկանալի, բովանդա-

կալից բառերով, առանց ձուռմարանակն զարդարանք-
ներէ: Եւ էլ շատ երկար չը պիտի լինեն, որպէս զի
չը յոգնեցնեն մանուկին:

Հետզհետէ կարելի է աւելի երկարացնել և աւելի
բարդացնել բովանդակութիւնը. բայց որքան կարելի
է՝ պէտք է խոյս տալ գրքից պատմութիւններ կարդա-
լուց, այլ աշխատելու է պատմել բերանացի, կենդա-
նի խօսքերով, որոնք աւելի պայծառ և աւելի խոր
տպաւորութիւն են թողնում մանուկի մտքի մէջ:

Այդ պատմութիւնները թւով շատ չը պէտք է լի-
նեն, և նոյն իսկ սխալած կը լինէր նա, ով որ ամբողջ
տարւայ ընթացքում ամեն օր նոր և նոր պատմութիւն-
ներ կը պատմէր երեխային: Երեխաները միեւնոյն,
գուցէ նոյն իսկ աւելի մեծ հետաքրքրութեամբ ականջ
են դնում թէկուզ տաան անգամ լսած հէքիաթին և
զրոյցին և իսկոյն ուզողում են, եթէ պատմողն որևէ ի-
րենց յայտնի մանրամասնութիւնը սխալմամբ ուրիշ
կերպ է պատմում կամ որևէ գէպը բաց է թողնում:

Լաւ է նոր զրոյց պատմելուց առաջ հարց ու փոր-
ձով ստուգել, թէ արդեօք երեխան հասկացել է նա-
խորդ պատմութիւնը, միայն թէ չը պէտք է դեռ այդ
հասակում պահանջել ճիշտ և մանրամասն պատասխան:
Թող մանուկը կրկնի իր լսած պատմութիւնը մէկ, շատ
շատ երկու անգամ, միւս օրը թող նոյնը անի. երեք
կամ չորս օր անապէս կրկնելուց յետոյ երեխան ար-
դէն ինքը կը խնդրի որ թոյլ տաք՝ ինքը ասի սիրած
ոտանաւորը, զրոյցը և այլն:

Մայրերից շատերը, չափազանցրած գաղափար ու-

նենալով իրենց երեխաների ընդունակութեան մասին,
չեն կարողանում համբերել, մինչև որ գայ գրել-կար-
գալ սովորելու իսկական ժամանակը, և յաճախ դեռ
վեցերորդ տարին չը լրացած սկսում են գիր սովորե-
ցնել. շատերն էլ ահագին ճիգ են թափում սովորեցնե-
լու թէ ինչպէս է ֆրանսերէն կամ գերմաներէն այս
կամ այն իրի անունը: Եթէ ի նկատի առնենք թէ ու-
րախութեան և զւարճութեան որքան բողբոջներ են ի-
զուր խլում երեխաներից այդ չափազանց երկբայելի
գիտութեան համար, որքան դառնութիւն են տանում
թէ երեխան և թէ մայրը, այնպայման՝ այդ պարապ-
մունքը պիտի վաղաժամ և փնասակար ճանաչենք՝ մա-
նուկի յետագայ զարգացման համար: Ամեն բան իր
ժամանակն ունի ու իր յատուկ պայմայնները:

Մանկական միտքը կրթող միջոցներից մէկն են
պատկերն ու նկարները: Դեռ ևս փոքրիկ երեխայի մէջ
նկատուում է պատկերների սէրը, երբ նա մատիտով
թղթի վրա կամ քարեզրչով քարետախտակի վրա զը-
ծում է ամբողջ նկարներ և ինքն էլ հրճւում է իր մատ-
ների շնորհից: Երեխաների ձեռքը սովորաբար տրուող
պատկերներն ու պատկերազարդ գրքերը շատ էլ չեն
նպաստում նրանց մոռաւոր զարգացման, այլ աւելի շուտ
արգելք են հանդիսանում այդ բանին, քանի որ ընտե-
լացնում են նրանց ցրւած լինելու: Այդ նկարներն ու
գրքերը առհասարակ այն պակասութիւնն են ունենում,
որ մէկ անգամից պատկերացնում են չափազանց շատ
իրեր, որոնք ցրւում են երեխայի ուշադրութիւնը: Ե-
րեխան ինչպէս հարկն է ոչ մէկը չի գննում, ոչ մի

բան լաւ չի ըմբռնում ու նոր և նոր տպաւորութիւններ
բի ետեից ընկած՝ արագ անցնում է մէկ պատկերից
միւսին: Նա դեռ ոչ մի գաղափար չունի հեռանկարի
մասին և տեսնում է օրինակ՝ երբեմն պատկերի առջևի
շարքում նկարւած շատ աւելի մեծ մարդ, քան թէ ե-
տեի շարքում նկարւած անական է, որը պէտք է նրա
համար իբրև բնական Ժառանգ:

Այսպիսի սխալ և թերի հասկացողութիւն-
ներ կարող է ստանալ երեխան նոյն իսկ լաւ նկարւած,
բայց վատ դասաւորւած պատկերից — էլ չենք ասում
վատ նկարւածների մասին, որոնք ոչ մի համաչափու-
թիւն չեն պահպանում առարկաների մէջ, օրինակ՝ ջայ-
լամը ներկայացնում են նոյն մեծութեամբ, ինչպէս և
աքաքաղը, իսկ արջը ներկում են նոյն գոյնով, որով
և գայլը:

Այնուամենայնիւ ինչպէս հարկն է գործադրւած
պատկերներն ու նկարները կարող են նպաստել մտա-
ւոր զարգացմանը: Յայտնի է որ երեխաները երբեմն
գժւարութեամբ են դիտում իրական առարկաները: Այն
երեխան, որը օրինակ՝ դիտում է մի բարձր տուն, ըն-
դարձակ շինութիւն, գեղեցիկ ձի, պէտք է իր հայեաց-
քը ուղղի մէկ վերև, մէկ ներքև, դարձնի մէկ աջ, մէկ
ձախ, շրջեցնի առարկայի եզրներով, մինչ դեռ պատ-
կերի վրա նա կարծես մէկ ակնարկով ընդգրկում է
առարկայի բոլոր կողմերը, — ահա թէ ինչու երեխանե-
րը այնպիսի սիրով են նայում պատկերները:

Ուրեմն որպէս զի մի կողմից բաւարարութիւն
տւած լինենք երեխայի սիրոյն դէպի պատկերները, և

միւս կողմից՝ պատկերները դարձրած լինենք մտաւոր
զարգացման միջոց, երեխաներին պէտք է տանք այն-
պիսի նկարներ, որոնք մէկ որոշ առարկայ են ներկա-
յացնում, բացատրենք երեխային, նրա ուշադրութիւնը
դարձնենք առարկայի այս կամ այն առանձնայատկու-
թեան վրա, մի խօսքով՝ պէտք է աշխատենք, որ երե-
խան չը բաւականանայ անմիտ զննութեամբ, այլ
ձգտի հասկանալ և առարկան: Եւ որքան աւելի ճշ-
գրիտ և իրականութեան հաւատարիմ պատկեր կը
տանք երեխաների ձեռքը, այնքան աւելի լաւ:

Սակայն մտաւոր կրթութեան ամենակարևոր մի-
ջոցներից մէկը կը լինի միշտ հէնց բնութեան դիտո-
ղութիւնը, և այս նպատակի համար պէտք է օգուտ
բաղենք զբօսանքներից, որ տեղի պիտի ունենան թէ
ամառ և թէ ձմեռ ժամանակ. պէտք է եղիսայի ուշա-
դրութիւնը դաձնենք այս կամ այն մանրամասնութեան
վրա, որպէսզի նրա դիտողութիւնը լարւած լինի. ա-
ւելորդ չի լինի ժամանակ առ ժամանակ հարցնել, թէ
ի՞նչ է տեսել, և այս մեր հետաքրքրութիւնը դէպի նրա
տեսածը պիտի աւելի ևս խրախուսի նրան ուշադրու-
թեամբ վերաբերելու շրջապատող իրերին:

Այս տեսակետով պէտք է օգտւենք ամեն մի յար-
մար առիթից և պահանջենք որ երեխան կարճաժամ
պատմի մեզ թէ ինչ է տեսել զբօսանքի, ճանապարհ-
հորդութեան կամ հարկանքների այցելած ժամանակ:
Այսպիսի երեխան կը սովորի սեփական աչքերով դի-
տալ և սեփական գլխով մտածել:

ԽԱՂԱՅՐԸ

Ծծկերի խաղերը:—Աւագ, տիկիներ, ուրիշ խաղալիքներ:—Կա-
ղապարումը, խաղալիքների և խաղի նպատակը:—Ի՞նչպէս ընտե-
լացնել աշխատանքի:

Ուրախութիւնը կարծես մի հոգեկան մթնոլորտ է, որի մէջ աճում են ամեն տեսակ բարի յատկութիւն-
ներ: Ուրեմն պէտք է աշխատենք մանկական հոգին
պահել այդ բարերար տրամադրութեան մէջ: Բայց ու-
րախութիւնը, թէ հասակաւորների և թէ մանուկների
կեանքում, կախած է գործունէութիւնից, որը ուրա-
խութեան հովանին է, իսկ անգործունէութիւնը նրա
թշնամին է: Ծծկեր մանուկը՝ հետեւելով գործունէու-
թեան բնածին ձգտումին, արդէն օրօրոցում ձգում, շար-
ժում է ոտիկները, ձեռները, ձայներ է հանում, ականջ
է դնում իր հնչիւններին, բլբլացնում է, նայում է եր-
կար այս կամ այն առարկային, — վառուղ մոմին, ծաղ-
կին, գնդակին, ժամացոյցի ձօձանակին, — և ամեն բան
նրան յափշտակում է, ամեն բան զբաղեցնում է: Իսկ
երբ կը սովորի ձեռքով բռնել, նա առնում է ամեն ա-
ռարկայ, որ իր ձեռքն են դնում, և եթէ կարողանում
է՝ բերանն է տանում, մասամբ դուրս եկող ատամնե-
րի պահանջներին բաւարարութիւն տալու, մասամբ էլ
այդ առարկայի հետ աւելի լաւ ծանօթանալու համար:

Արդէն առաջին տարւայ վերջում կանոնաւոր զար-
դացած երեխան ժամերով զբաղւում է իր անկողնիկի

վրա դրած խաղալիքները դիտելով: Բայց հէնց որ
սկսում է ման դալ, նրա ամենամեծ զարճութիւնն է
դէս ու դէն շարտել խաղալիքները. այդ բանը նրան ա-
հագին ուրախութիւն է պատճառում, որովհետեւ նա
համոզւում է իր ուժի մէջ:

Հետեւեք երեխային, որը՝ աստեղին նստած՝ իր
խաղալիքների հետ է ընկած. նա մէկ առարկան միւ-
սի հետից վերցնում է, ձեռք է քսում վրան, շօշափում
է, կարծես կամենում է տեղի լաւ հասկանալ, և ապա
մի կողմն է շարտում, մէկ ուրիշը առնում, որի հետ
նոյն տեսակ է վարւում. յետոյ մէկ էլ սողում է դէպի
առաջին առարկան, և այն, և այն: Նրա դէմքի լուրջ
արտայայտութիւնը ցոյց է տալիս, որ արդէն մի ինչ որ
միտք սկսել է զբաղեցնել նրա ուղեղը: Ուրախ տրամադր-
ութեան մէջ (որ սովորաբար տեղի է ունենում երե-
կոները, երբ սենեակում հրապ են վազում), երեխան
բայեակի գրկում ոտներն ու ձեռները ձգւում է, վեր-
վեր է բռնում, և կենդանական ուժի շատութիւնից գե-
տին է շարտում, ինչ որ ձեռքն է ընկնում, և քանի ա-
ւելի հեռու է շարտում, այնքան աւելի է ուրախւում:
Ոչստնդ խաղը դառնում է երբեմն քմահաճութիւն, բայց
նեսումը, որ այդ հասակի մանկական խաղի գլխաւոր
բնաւորութիւնն է կազմում, արդէն սկզբնապատկեր է
բազմաթիւ խաղերի, որ յատուկ են յաջորդ, աւելի մեծ
հասակին: Եւ իրաւ, ինչ է գնդակի, չիլիկի խաղը, նոյն
իսկ մանկական հրացանաձգութիւնը, եթէ ոչ նետում:

Բացի նստումից, երեխաներին ամենամեծ վայելք
են պատճառում այնպիսի իրեր, որոնք հեշտ են իրենց

ձեռք փոփոխում, օրինակ՝ թուղթը, աւազը, նոյն իսկ ջուրը: Ծաւելով թուղթը, տալով նրան տարբեր, երբեմն նոյն իսկ անձոռնի ձեւեր, երեխան նոյնպէս համոզում է իր ուժեղ լինելու մէջ. այդ պատճառով է, որ նա նոյնպէս սիրում է չփչփացնել ջրի մէջ, քանի որ այս նիւթը աւելի քիչ ջանք է պահանջում նրանից:

Սակայն մանուկների համար, մինչև երեք տարեկան հասակը, ամենալաւ նիւթն է աւազը: Աւազից բաժակի, գաւաթի, տուփի օգնութեամբ երեխան կարողանում է շինել ամեն տեսակ ձեւեր, և հասկացողութիւն է կազմում մեծութեան և փոքրութեան, բարձրութիւնների և ցածրութիւնների մասին և այլն. ձեռքի մի հարւածով կարող է ոչնչացնել և հաւասարեցնել դիզած սարեշն ու նորից դիզել: Ուրեմն նետուկից յետոյ, փոքրերի ամենսիրած զբաղմունքն է շինածը քանդել: Նրանց աւելի է զարճացնում՝ զայեակի ձեռքով ահագին հմտութեամբ և համբերութեամբ շինած թղթէ խաղատնակէ: մէկ անգամից ցրիւ անելը, քան թէ՝ նայել թէ ինչպէս է կամաց-կամաց շինւում այդ տնակը և նրանց աւելի զարճացնում է, աղիւսակներից կառուցւած պալատի քանդելը, քան թէ ինքը պալատը:

Երեխան միայն այն ժամանակն է սկսում կառուցանելով զարճանալ, երբ կարողանում է ինքը կառուցանել: Նորից չոր աւազը նրա ձեռքին դառնում է և կաթ, և ջուր, և ամեն տեսակ կերակուր, որով նա լցնում է իր ամանները, ավաւները, պնակները, տակաւները և մեծարում է իր հիւրերին, իր տիկիննե-

րին: Այս նիւթը հնուց համարւում է ամենալարմարը փոքր մանուկների համար, բայց չը նայած այդ բանին շատ ընտանիքներում արդելում են մանուկներին աւազով խաղալ, վախենալով այն անկարգութիւնից, որ այդ զարճութիւնը առաջ է բերում տան մէջ: Այս առարկութիւնը հիմնաւոր չէ, որովհետեւ նախ մենք պէտք է աչքի առաջ ունենանք մանուկի հոգեկան օգուտը և յետոյ միայն մեր յարմարութիւնը. վերջապէս՝ տեղաւորելով աւազը տափակ և բնորոշակ արկղի մէջ կը կարողանայինք յայտնի չափով այդ անկարգութեան առաջն առնել: Երեխան գիտէ ժամերով զբաղել աւազով, առանց կողմնակի օգնութեան, և ով որ հասկանում է որ ինքնուրոյն զբաղութիւնը նոյնքան մեծ նշանակութիւն ունի, որքան և ինքնուրոյն աշխատանքը աւելի ուշ հասակում, նա մատերի միջով կը նայի այն փոքրիկ անյարմարութիւններին, որ ոչ զարճութիւնից առաջ են բախու:

Հէնց որ երեխան վարժւել է մօն գալու, նրան պէտք է տալ անպիտի խաղալիքներ, որոնք նրան պիտի հարկադրում են տեղից շարժւել և մշտական գործունէութեան մէջ են գնում նրան.— ուրեմն գնդակը, ձին, փայտէ կտուքը այդ ժամանակ միանգամայն համապատասխան խաղալիքներ են: Կտուքով փոքրիկը տեղափոխում է իր սեփականութիւնը տեսակի մէկ անկիւնից միւր և մեծ ճանապարհորդութիւններ է կատարում սեղանի և աթոռների շուրջը: Այս պէպքում աւազը նորից ամենաօրինակի ապրանքն է հանդիսանում: Երեխան աւազը ամուսն է պարկերի մէջ, բարձում է իր սայլակը և նո-

րից վայր բերում. գնում է իր տիկիներին հետ ալցելու-
թեան, երկար և դժուար ճանապարհորդութիւնից յետոյ
վերադառնում է տուն և այլն: Այս խաղալիքները միա-
տեան զրազեցնում են՝ թէ տղաներին և թէ աղջիկնե-
րին. միայն աղջիկները գերադասում են աւելի տիկիներ,
իսկ տղաները ձիեր: Տիկիներ քոյրիկի աչքում բոլորովին
նոյն տեղն է բռնում, ինչ որ եղբօր աչքում ձին: Ձին
աքացի է տալիս, դժուր լին է անում, պահանջում է,
որ իրեն շոյեն, սպառնան կամ խնդրեն. նոյնպէս և տի-
կիներ միշտ չի հնազանդում քոյրիկի հրամանին, հար-
կաւոր է լինում նրան յիշեցնել, պատժել, խնամել և
այլն, և թէ մէկին, թէ միւսին՝ պէտք է կերակրել, շը-
մացնել և հանգիստ տալ: Այսպէս երեխաները խաղա-
լով, քնդարձակում, պարզում և աւելի ամբասնդում
են իրենց հասկացողութիւնների շոշանք, այսպէս՝ խա-
ղը գործ է տալիս մտաւոր կարողութեանը, այսինքն՝
վարժ'ցնում է մտաւոր եռնուր:

Սյոբուանէից, աշղէն Հարաւալու՝ տաղան աշղիկին
էր աղիւսակներով էլ չի լինի նշա համար լոկ փայտէ
կտորների հաւաքածու, այլ կը դառնայ մի ցանկալի
նիւթ, որի օգնութեամբ նա կսկսի կառուցանել տներ և
պալատներ, շինել կամուրջներ և դիզել թմբեր. այժմ
հասած կը լինի այն բոպէն, երբ կաշեի կը լինի երե-
խայի ձեռքը տալ ձրիօրեկի նւէրներից մէկը, կամ միւս-
ը: Միւսիւսների (մոզայիկների) տեւփից նա կրկազմի
զանազան զարդեր և հասկացողութիւն կը ստանայ գոյ-
ների և անձանօթ ձևերի մասին:

Ձողիկներից կը կազմի բառակուսիներ, աստղեր,

տնակներ, իսկ սխառի կամ շաղանակի կտորների օգ-
նութեամբ կը շինի տիտներ, սեղաններ, մանճակալ-
ներ: Մասնակը կրկսի հիւսկի զօրգեր զոյնողուն թղթից,
իսկ հասարակ թղթից շինել տուփ, մակոյկ, ծիտ և
այլն:

Շատ ցանկալի է նոյնպէս որ երեխաները բնո-
րինակնն աստիճանները նախնից, օրինակ՝ ձիւ'ն լըս-
չընակ, շնիկ, կատիկ: Այս նպատակի համար ամենա-
յարմարն է կար. օրանից նա կարող է ահագին օգուտ
ստանալ, բնակարանայի ինչպէս հարկն է՝ դիտել և
զննել սաւարկանները: Ձե՛ որ ցանկանալով թռչնակ կամ
շնիկ ձեւիւր ըստ տւած օրինակի՝ նա ստիպւած պիտի
լինի ուշադրութիւն դարձնել այդ սաւարկանների բոլոր
յատկութիւնների վրա:

Փոխօրեկան մանկապարտէզներէ խաղերից *).
մենք պիտամար բաց ենք թողնում բոլոր ծակիկեր և
որիչ այս տնակիւրը, որոնք պահանջում են տեսողու-
թեան աստիճ լրբում, բաց դատ փոխարմն յանձնա-
բարում կը դառնա. որ թեկերով կը լըսընս պրակ թըղ-
թի վրա: Այսպէս տեսնուս ենք որ ըստը կառուեալ
դառնում է աշխատանք, իսկ որովհետեւ այս երկու տե-
սակ զրազմունքների սեղ զլլատուր տարբ' ըսթիւնը
այն է, որ խաղը մի գործողութիւն է առանց որեւէ
կազմակերպ նպատակի, իսկ աշխատանքը միշտ ունենում

*) Տես Մանկական պարտէզ — Ս. Վ. Արզուման-Երկայ-
նաբաղուկի. 1905 թ. Թիֆլիս:

է որեւէ որոշ նպատակ աչքի առաջ, ուստի պէտք է աշխատել որ երեխան հասկանայ թէ ինչի համար պէտք կը գայ իր ձեռքով շինած իրը: Ուղիղ է, վերև յիշեալ միջոցն զբաղմունքներէն չի կարելի գործնական օգուտ քաղել, քանի որ օրինակ՝ դարսուած ձողիկները, մօզաիկները կամ աղիւսակներէն կառուցած տուներ վերջ ի վերջոյ պէտք է երեխան ցրել կամ քանդի և նիւթը նորից գործածի մի ուրիշ խաղի համար, ասել է թէ՛ խաղի արդիւնքը պէտք է ոչնչանայ: Բայց այնտեղ, որտեղ մանկական աշխատանքից կարելի կը լինի որեւէ օգուտ քաղել, ձեռքից բաց չը թողնենք և այդ օգուտը քաղենք: Ուրեմն հէնց որ երեխան հմտութիւն ձեռք կը բերի, կը կարողանայ վարժ ծախլ թուղթը, ասենք նրան թէ հարկաւոր է շինել մի տուփ խոհանոցում սոյ պահելու համար. իսկ եթէ նա արդէն լաւ կարել գիտէ գունաւոր թելերով, թող աշխատի լաճալի շուռածիկով կարել, կամ մի յապաւն՝ դրփի կաբաշած երեսը չը կորցնելու համար, կամ մաշիկ ժամացոյցի համար, որ պիտի նախքի մայրէջիկն կամ հայրէկին, ծննդեան օրը, — և անկասկած երեխան աւելի մեծ եռանդով և աշխատասիրութեամբ կը ջանայ գլուխ բերել իր պարծը: —

Դաստիարակի մասնակցութիւնը խաղի մէջ: — Ծողալիքների շատութիւնը: — Ծողալի տեսակները: — Կանոնաւորութիւնը: — Օրինակը: — Երեխայի ինքնուրոյն աշխատութիւնները:

Այժմ հարց է ծագում թէ ինչպէս պէտք է իրենց պահել դաստիարակները մանկական խաղերի հրկումամբ: Այս հարցին միայն մի հակիրճ պատասխան ու նենք, — որչափ կարելի է ձեռնադաշտ, ոչ-նորգործական կերպով: Դանի որ մեր գլխաւոր նպատակը այս ամբողջ շրջանում պէտք է լինի այն, որ երեխան սովորի ինքը խաղալ, ուստի մեր միջամտութիւնը այն ժամանակ միայն տեղին կը լինի, երբ երեխան արդէն չը գիտէ թէ ինչ պէտք է անի իր խաղալիքի հետ, երբ ձանձրացել է և չի կարողանում որեւէ օգուտ քաղել նրանից: Ամէն մի երեխայ, նայն իսկ դեռ ետեղ զիմացողը, ինքն իր ժամերով զբաղմունք է, իսկ ունի այն բանակն նստած, երկար ժամանակ ինքը գրողում է իր խաղալիքով: Այն երեխան, որին միշտ յիշենք ևն խաղալում, դառնում է վերջը անգիտակտ, ինչպէս այն աւելի մեծ, երեխաները, որոնց շարունակ ուրիշներն են օգնում լաւեր սովորելու: մէջ լիակատար վատհուսութեամբ կարելի է ասել այն չորս տարեկան երեխայի մասին, որը մի երկու ժամ զբաղում է իր աղիւսակների տուփով և կատուցանում է նոր և նոր շինութիւններ, — թէ զո նոյնպէս լաւ կը սովորի ինչպէս որ այժմ լաւ խաղում է:

Բայց որովհետեւ խաղի գլխաւոր նպատակն է երե-

խայր մտքի գործունէութիւնը արթնացնել և այդ ճանապարհով նրա հոգին շարունակ ուրախ տրամադրութեամբ մէջ պահել, հասկանալի է որ չը պէտք է մէկ անգամից նւիրել երեխաներին չափազանց շատ խաղալիքներ: Շատ խաղալիքներ միաժամանակ ստացած մանուկները գտնուում են մի տեսակ շփոթութեան մէջ, որովհետեւ չը գիտեն, թէ որին տան առաջնութիւն. իսկ որովհետեւ խաղալ ընդ խաղալիքներով միաժամանակ չեն կարող, ուստի մէկից արագ անցում են միւսին և ոչ մէկից չեն ստանում այն մտաւոր օգուտը, որը պիտի ստանային: Այդպիսիների գրութիւնը շատ է յիշեցնում առակի այն էջին, որը կանգնած է եղել գաւառ և խոտի մէջտեղ և վերջը սովից սատկել է, որովհետեւ չի իմացել թէ ուրիշ նախ սկսի ուտել:

Երեխաների խաղալիքներով կշռւած այն ու ձանձրանալը է գալիս մանաւանդ մօտիկ ազդակների և ասան բարեկամներ: Հնորիւ որոնք շինան որ աւելի շատ շահած կը լինեն ծնողների սիրտը, եթէ երեխաներին հետ թիւն պատահաւոր լինեն, և նախքան ևն այդ էրեխաներին թանկագին ընծաներ: Բայց և այս չորիքի ճարը հեշտ է գտնել կարելի է երեխաների ձեռքին թողնել խաղալիքներից մի քանիսը, իսկ միւսները պահել և տալ մէկ-մէկ, միայ այն ժամանակ, երբ նախորդները կը կորցնեն նորութեան հրապուրդը: Մի առժամանակ թաղցրած հին խաղալիքները մանկական աչքում կը լինեն նոր հրապուրդ և ստանում, երբ մի յաջողութիւն ժամանակամիջոցից յետոյ նորից տրուում են նրանց: Այդ խաղալիքները կարծես հին, վաղուց չը տես-

նում բարեկամներ լինեն, որոնց հետ երեխաները քանի յոսիք յաղդը գայրկեաններ են արդէն անցկացրել, և այդ պատճառով նրանք աւելի ուրախութիւն են պատճառում, քան թէ բոլորովին նոր իրերը: Այս եղանակով չնչին ծախսերով կարելի է երեխաներին անընդհատ ուրախութիւն պատճառել և պահպանել նրանց մէջ մտքի թարմութիւնն ու աշխոյժը:

Եթէ մենք տառնաւորապէս շեշտում ենք այն հանգամանքը, որ երեխան որչափ կարելի է ինքը խաղալ, այստեղից բոլորովին չը պէտք է կորակացնել որ հասակաւորները չը պէտք է երբեք միջամտեն նրա խաղին, որ չը պիտի ցոյց տան նրան, թէ ինչպէս կարելի է զբաղւել օգուտէտ կերպով այս եւս այն խաղալիքով, որ վերջապէս իրենք էլ չը պէտք է նրա հետ խաղան: Երեխաներն էլ հասակաւորները պէս երբեք ունենում են մտաւոր ձանձրոյթի բարեկարգ անկարող են լինում ընդդիմադրելու իրենց ընդդէմ ձանձրոյթին: Այսպիսի բարեկարգ մեծերը միջամտութիւնը բոլորովին տեղին է և երեխաները կարողանալ թեւաբ կընդունեն նրանց միջամտութիւնը և օգուտ բերութիւնը, եթէ միայն մեծերը յայտնա տան իրենց թէ ինչպէս պիտք է խաղան այն իրերով, որոնք մինչև այդ ժամանակ երեխաների գիտողութեան չը ընկնէր դուր ևն կղել, և եթէ մեծերը իրենց երեխայութեամբ չը կենդանացնեն այն, ինչ որ երեխաներին մինչև այդ ժամանակ մեծած էր թւում: Այսպիսի կերպով սակայն հարկաւոր չէ խառնել մանկական խաղին այն ժամանակ, երբ երեխաները իրենք հանգիստ և անաղ-

մուկ խաղում են: Այսպիսի զէպքերում մեծերի խառնելը խղում է մանուկների մտքերի բնիլը, քսնի ու ստիպում է որ նրանց մտաւոր գործունէութիւնը ուրիշ շաւղով ընթանայ: Այս ընդհատումը երեխաների վրա վատ տպաւորութիւն է թողնում և առաջացնում է տհաճութիւն ու դժգոհութիւն: Երեխաները այս զէպքում այն՝ թուղթ կամ նարդի խաղացողի գրութեան մէջն են ընկնում, որը արդէն իր մտքում որոշ հաշիւներ է արել, նպատակներ է դրել և այդպէս է թուղթը վայր դալիս կամ քարը տեղից շարժում, իսկ այդ միջոցին մօտենում է աւելի վարժ խաղացողը և խորհուրդ է տալիս նրան ուրիշ խաղ, որ բղխում է մտքերի բոլորովին այլ ուղեգծութիւնից: Սովորաբար այսպիսի զէպքում խաղացողը տանու է տալիս, քանի որ չէ կարողանում առաջուց գուշակել և հասկանալ իր խորհրդաւոր մտքերի զուգակցութիւնը և այդ զուգակցութեան հետևանքները, և երախտաշիւթեան զգացմունքը փոխաբէն, որ առաջ նա տածում էր զէպի իր խորհրդաւոր կարծեցեալ օգնութեան համար, այժմ նրա սիրտը լցւում է անբաւականութեամբ:

Վէրե յիշած խաղերը շարգացնում են գլխաւորապէս մանուկի երևակայութիւնը, այսինքն՝ զանազան զուգակցութիւնների մէջ են զնում նրա հասկացողութիւնները, բայց կան և ուրիշ, առանց գործիքների խաղացող խաղեր, որոնք առաջիններից ոչ պակաս զարգացնում են մանկական միտքը: Այդ խաղերը կարող ենք ընկերական խաղեր անւանել, որովհետև

զրանց մէջ մասնակցել կարող են միաժամանակ բազմաթիւ նրեխաներ:

Սովորաբար այդպիսի խաղերը պէտք է առաջնորդի մի հասակաւոր մարդ, որովհետև երեխաները առանց նրա օգնութեան չեն կարող գլուխ դուրս տանել իմրական խաղերից շատերը հանրածանօթ են և մեծ մասամբ ամուսն մի ժողովրդի միջոց: Այդ գալուստիւնների ժամանակ մէկ անգամից կարելի է զանազանել ժիր և աչքարաց երեխաներին ծանրաշարժ երեխաներից, որոնց միտքը քաշ է դալիս կրկալի քայլերով:

Ընկերական խաղերը առանձնակի խաղերից այն առաւելութիւնն ունեն, որ կարող են խաղացել թէ բացօդեայ և թէ նննակում և շարունակ շարժման մէջ են զնում փոքրիկ երեխաներին: Հէնց որ հասակը և տարւայ եղանակը թոյլ են տալիս ամենից բան է թէ մէկ և թէ միւս, տեսակ խաղերը իրար հետ միացնել:

Նրբէք չը պէտք է թոյլ տալ որ երեխան երկար ժամանակ անցկայնի ոչ ոք բանի մասին չը մտածելով: Եթէ նա ձանձրացրել է մի խաղալիքից, տանք նրան մի ուրիշը: Եթէ դա էլ նրան չը գրադնցնում, պարհնք նրա հետ, երգենք որեւէ ախորժելի եղանակ, իսկ եթէ դուրսը բաւ օր է, գնանք նրա հետ գրօնեղու, պատմենք նրան որեւէ հետաքրքրական բան, կամ սկսենք նրա հետ միասին խաղալ: Բայց ոչ մի կերպով թոյլ չը տանք որ նա քնայ մտաւոր և մարմնական անգործութեան մէջ, որովհետև երեխայի բնական ձգտումն է

գործունէութիւնը, և միայն հիւանդ կամ թուլակազմ երեխան է զգում զժկամակութիւն զէպի այդ:

Բացի գործունէութեան ձգտումից, երեխայի մէջ նկատուում է նաև նմանողութեան ձգտում, որից պիտի օգուտ քաղենք նրա հոգեկան և բարոյական կրթութեան համար: Երեխաները սիրում են հետևել հասակաւորների օրինակին և եթէ ուզում ենք, որ երեխան սիրով և յօժարութեամբ կատարի այս կամ այն գործը, չը պիտի հարկադրենք նրան, այլ ինքնիրա նրա ներկայութեամբ կատարենք այդ գործը: Թող նա զարմանայ մեր ճարպիկութեան և հմտութեան վրա, և անկասկած մի փոքր ժամանակից յետոյ ինքն էլ կուզենայ նոյնն անել: Ուրեմն ծախենք երեխաների աչքի առաջ տուփ, թռչնակ, նաւակ և այլն, դարձնենք օճապիկները, կողմէսք ձողիկներից ուռն, կարկուց գեղեցիկ զարդ թղթի վերա կամ ծեփենք կաւից կամ մեղրամեղից թռչնակ, շնիկ, և այլն, և անտարակոյս երեխան իսկոյն կը խնդրէ, որ երես ցոյց տանք թէ ինչպէս պէտք է ոյդ անել:

Սակայն թող չը սխալենք, մտածելով թէ երեխան մէկ անգամից կը սիրի որեւէ գործ. ընդհակառակը. յաճախ շատ օճամանակ է անցնում, մինչև որ երեխայի մէջ զաշխուտ է նմանողութեան խիստ փափազը և այդ փափազը գործի է անցնում: Անշուշտ կանցնեն երկու և երեք շաբաթներ, որոնց ընթացքում նա կարծես անտարբեր կը նայի մեր գործի վրա: Բայց թէկուզ նոյնիսկ աւելի երկար մենք հարկադրւած լինենք սպասելու երեխայի մէջ հետաքրքրութեան զարթոն-

ւուն, անշեղ ընթանանք այդ ճանապարհով, քանի որ նրա հոգու մէջ մէկ անգամ արթնացած փափազը հարկադարձութիւ աւելի մեծ նշանակութիւն ունի, քան թէ մեր հրամանը: Այն երեխան, որը մեր պատէկով է գործը կատարում, շատ աւելի քիչ զւարճութիւն է զգում, քան թէ երբ կատարում է նոյնը սեփական ներքին դրդումով: Ոչ մի զէպքում չը ծաղրենք երեխայի անաջող փորձերը և ներողամտութեամբ գնահատենք նրա ճիգերը, ցոյց տալով միայն, թէ այս կամ այն բանը կարելի էր աւելի լաւ անել: Միւս կողմից՝ չափազանց չը դովենք նրա նոյն իսկ միջակ և լաւ աշխատութիւնը, այլ ցոյց տանք փոքրիկ թերութիւնները, որպէս զի նրա մէջ միշտ կենդանի մնայ աւելի կատարեալ գործ առաջացնելու, աւելի առաջադէմ լինելու ձգտումը:

Այս տեսակ յօժարակամ աշխատանքը կարող է ամեն օր կէս-կէս ժամ տևել, հետզհետէ և աւելի երկար, նայելով երեխայի սիրոյն և հաճութեանը: Այդ աշխատանքը զանազանակերպութիւն կը մտցնի նրա ամենօրեայ գործերի մէջ և կը նախապատրաստի աւելի կարեւոր և սոստեմատիք աշխատանքի, իսկ եթէ յիշելու լինենք նաև, որ գործունէութեամբ է կազմակերպւում կամքը և որ կրթութեան գլխաւոր նպատակը ոչ թէ կամքի ողնշարնին ու ճնշելն է, այլ նրան նպատակալարմար ուղղութիւն տալը, այն ժամանակ կը հասկանանք, որ այդպէս հետզհետէ սովորեցնելով երեխային աշխատել՝ կը հասնենք շատ մեծ և բարեբար արդիւնքների ոչ միայն նրա մտաւոր ուժի, այլ և բնաւորութեան զարգացման մէջ:

Խաղալիքների ընտրութիւնն ու արժէնքը, նրանց ազդեցութիւնը, խաղալիքների տեսակները:—Թանկագին և էժանագին խաղալիքներ:—Երեխաների ձեռքով պատրաստած խաղալիքներ:—Խաղն ու աշխատանքը:

Մնում է վերջապէս որ կանգ առնենք հէնց խաղալիքների և նրանց համեմատական արժէքի վրա: Վերև յիշած խաղալիքները և խաղերը համապատասխանում են իրենց նպատակին, քանի որ միքանիսը՝ մասնաւորապէս երեխաների միտքն են գործունէութեան մէջ դնում, միւսները զարգացնում են նրա մարմինը, դարձնելով նրան աւելի ձկուն, վերջապէս՝ շատերն էլ մի անգամից այդ երկու նպատակներն ունեն աչքի առջև: Բայց չէ՞ որ խաղալիքների խանութները, բացի վերև յիշած իրերից, լցւած են ամեն տեսակ առարկաներով, որոնք աչքի են ընկնում իրենց սրամտութեամբ, գեղեցկութեամբ և... թանգութեամբ:

Նաև և շատ սխալում ենք, կարծելով թէ ինչքան աւելի գեղեցիկ խաղալիք նւիրենք երեխային, այնքան աւելի մեծ ուրախութիւն պատճառած կը լինենք նրան: Երեխան ստանալով երկու տիկիկ — մէկը՝ սովորական, իսկ միւսը՝ սաստիկ թանկագին, — մեղրամոմ գլխով, բնական մագերով, նորադոյն պարիզեան նուրբ տարագով, անկասկած առաջնութիւն կը տայ վերջինիս, բայց ոչ երկար ժամանակ. մի կարճ միջոցից յետոյ մի կողմ կը շարժուի նրան և կը դառնայ հասարակ տիկնիկին: Ինչպէս որ երեխայի համար ամենայարմար շորը համեստ շորն է, որի կեղտոտելուց

առանձին երկիւղ չունեն, — մի շոր, որ թոյլ է տալիս և ցատկոտել, և պար գալ, և վազել, մի խօսքով՝ չի կաշկանդում նրա ազատ շարժումներն և ուրախ խաղերը, այնպէս էլ ամենայարմար խաղալիքները նրա համար կը լինեն հասարակ և քիչ արժէնքաւոր և ոչ թանկագին խաղալիքները: Իր պարզ տիկնիկը երեխան կարող է զգեստաւորել, մերկացնել, պառկեցնել անկողնիկի մէջ և առանց որևէ արգելքի խաղալ, մինչդեռ իր գեղեցիկ, թանգ գգեստներով զլպլուած տիկնիկին նա կարող է միայն զրօսանքի տանել և այն էլ միշտ վախճանալով, չը լինի թէ նրա գեղեցիկ գգեստը փչանայ: Սակայն բացի դրանից, կան այլևս ուրիշ շատ խաղալիքներ, որոնց հետ երեխաները առաջին յափշտակութիւնից յետոյ չը գիտեն իսկապէս թէ ինչ անեն: Անշուշտ լաւ խաղալիք է մի փոքրիկ աբշ, բնական բլրով, ետևի թաթերի վրա մեքենայի օգնութեամբ բարձրացող և մըթմըթոց հանող, բայց հէնց որ երեխան մի ժամ նրանով խաղայ, կը կշտանայ նրա տեքից, արդէն այլ ևս չի մտածում նրա մասին, մինչդեռ մի հասարակ, կոպիտ շինւած արջ կարող է նրան և ձիու և էշի, իսկ նեղն ընկած ժամանակ նաև շան տեղ ծառայել, ասել է թէ՛ երեխան կարող է նրանից օգտուել զանազան նպատակներով:

Այս տեսակ անգործնական խաղալիքների շարքը պէտք է դասել այն բոլոր խաղալիքները, որոնք ունեն սրամիտ բարդութիւններ, օրինակ՝ ձայն են հանում, վազում են, թռչկոտում են, նւագում են և այլն: Ի հարկէ, մարդուն դուր է գալիս տեսնել մի գեղեցիկ կահաւոր-

ւած դահլիճ, որտեղ տեղաւորւած են մի քանի փոքրիկ ֆիզուրներ, որոնք ներկայացնում են հիւրի ընդունելութիւն: Գեղեցիկ է նաև ճօճանակը, կարուսէլը կամ սատանայական ջաղացը՝ նրանց մէջ տեղաւորւած մարդկանցով, բայց ասէք խնդրեմ, ինչ պիտի երեխան անի այդ միշտ միեւնոյն դրութեան մէջ ֆնացող անձնաւորութիւնների հետ: Քիչ թէ շատ կարճ ժամանակամիջոցից յետոյ երեխայի աչքը կը կշտանայ նրանց տեսքով և նա կսկսի անտարբեր հայեացքով նայել նրանց: Այսպիսի խաղալիքները իզուր միայն քամում են ծնողական գրպանները, իսկ երեխային ոչ մի օգուտ չեն բերում:

Հասարակ խաղալիքներից յետոյ երեխաները ամենից շատ սիրում են իրենց ձեռքով շինած խաղալիքները: Փալատների մէջ փաթաթւած փայտի կըտորը այն երեխայի համար, որի ճաշակը չեն փչացրել թանգազին խաղալիքներով, կը լինի նոյնչափ գեղեցիկ տիկնիկ, որչափ և մի այլը: Առհասարակ իրբն կանոն պէտք է ընդունենք, որ երեխային չը պէտք է տալ մի այնպիսի խաղալիք, որ նա ինքը կարող է շինել: Տանք օրինակ՝ ձի, բայց մտրակը թող նա ինքը շինի, և այդ մտրակը նրա համար աւելի սիրելի կը լինի, քան թէ խանութում թանգ գնով ձեռք բերւած մի ուրիշ ամենագեղեցիկ մտրակը: Չառնենք նրա համար արճիճէ զինւորներ, այլ տանք աններկ զինւորների պատկերներ—ներկելը, կպցնելը, կանգնեցնելը թող նրա գործը լինի: Անշուշտ հարկ եղած դէպքում չը պիտի խոյս տանք այս աշխատանքի մէջ նրան օգնելուց:

Այսպէս նրա ձեռքով զգեստաւորւած և դասաւորւած զօրագնդերը նրան աւելի մեծ ուրախութիւն կը պատճառ են, քան թէ ամենագեղեցիկ փայտէ կամ արճիճէ ասպետները, որոնց շինելու մէջ ինքը ոչ մի մաս չի ունեցել:

Վերջապէս երեխաներին զբաղեցնում են նաև որոշ ծառայութիւնները տնտեսութեան մէջ, բայց ամեն ինչ կախած է այն եղանակից, թէ ինչպէս սիրել կը տանք նրանց այդ զբաղմունքը: Ուրիշ ազդեցութիւն կունենայ երեխաների վրա, եթէ մայրը նրան յայտնի, որ վաղը, իրբն վարձատրութիւն նրա խելօք և կարգապահ լինելու համար, թոյլ կը տայ որ օգնի թարմ սիսեռը իստակելու, կամ պոչերը պոկելու կեռասիներից, որոնցից պիտի մուրաբայ (անուշեղէն) եփւի—և ուրիշ ազդեցութիւն, եթէ մայրը սկսի ուղղակի հարկադրել նրանց այդ անելու:

Առաջին դէպքում նրանց համար այդ կը լինի խաղ, իսկ երկրորդ դէպքում՝ աշխատանք, ուստի առաջին դէպքում նրանք սիրով կը կպչեն գործին և կը սովորեն աշխատել ընդհանուրի օգտին:

Վերջապէս խաղալիքների շարքը պէտք է դասենք նաև հեշտ և մատչելի ձևով առաջարկող հանելուկները: Դրանց թիւը չը պիտի չափազանց շատ լինի, որովհետև երեխան ճշմարիտ՝ մեծ հաճոյք է գգում, երբ կարծես առաջին անգամն է լուծում արգէն իրեն լաւ ծանօթ հանելուկը: Այստեղ գլխաւորն այն է, որ երեխայի սէրը և հետաքրքրութիւնը գրգուի, ոչ թէ նրա միտքը սրել:

Համեմատաբար աւելի շատ տեղ տւինք այս գըլխի մէջ մանկական խաղերին և խաղալիքներին այն պատճառով, որ մեր համոզմունքով՝ զրանք երեխայի մտաւոր կրթութեան ամենաէական միջոցն են մինչև վեց տարեկան հասակը, իսկ բոլոր ուրիշ միջոցները, այն է՝ գրութիւնը, ընթերցանութիւնը կամ լեզուների ուսուցումը ճնշում են միայն երեխաների հոգին և զըրկում են նրան բնական ազատութիւնից, ուրախութիւնից:

ՍՏԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Երեխայի ստախօսութիւնը, հանաքները:—Սոստմնադանցութիւնը, բողբկումները:—Դայեակի ստախօսութիւնը:—Մօր ստախօսութիւնը, սպառնալիքի ազդեցութիւնը, պատժի երկիւղը, ակամայ և դիտաւորեալ ստախօսութիւնը:—Օրինակը:

Երեխայի սէրը դէպի ծնողները, հնազանդութիւնը նրանց հրամաններին և պատուէրներին, կարգապահ, գործունեայ և աշխատասէր լինելու սովորութիւնը և վերջապէս՝ լաւ օրինակը ոչ միայն կը պահպանեն երեխային բարոյական թերութիւններից, այլ նոյնիսկ կը դառնան բարերար սաղմեր բոլոր այն գեղեցիկ յատկութիւնների համար, որոնք ժամանակով պիտի զարգաբան նրա հոգին: Այսպիսի բարեյաջող դէպքերում կարծես նրա մէջ չը պիտի նկատւէր ոչ ստախօսութիւն, ոչ էլ խաբեբայութիւն: Սակայն այնուամենայնիւ երեխան կարող է զեռ ևս ստախօս լինել: Այդ պատճառով մենք

պէտք է աւելի կանգ առնենք ստախօսութեան ծագման հարցի վրա: Եթէ կամենում ենք երեխայի հոգին պահպանել այդ զղելի արարքից, անհրաժեշտ է հասնել մինչև աղբիւրը և հասկանալ՝ որտեղից են բղխում ստախօսութեան աղբիւրը, — այլպէս մենք ոչ մի կերպ չենք կարողանայ նրա առաջն ագնել:

Երեխան բնութիւնից ճշմարտասոս է. ինչ որ հաւանում է, այն բանի կողմն է պարզում իր ձեռքը կամ խօսքով պահանջում, իսկ ինչ որ նրան զըրկեցնում է, նա իրենից ետ է մղում: Երեխան նոյն իսկ չէ կարող ուրիշների ստախօսութիւնը տանել: Նկատւած է որ ոչ մի բան այնպէս չի վրդովում մանուկին, ինչպէս նրա ներկայութեամբ ասւած սուտը: Այլ կերպ չի էլ կարող լինել, որովհետև ստախօսութիւնը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ մարդուս մաքառումը իր գիտակցութեան հետ, իսկ ամեն մաքառում պահանջում է մի յայտնի մտաւոր լարում, որ երեխայի ուժից վեր է: Ուրեմն երեխայի ճշմարտասոսութիւնը նրա արժանաւորութիւնն է, այլ անխուսափելի հետևանք է նրա հոգու կազմութեան:

Ապա ի՞նչիցն է որ ստախօսութիւնը յաճախ բուն է դնում երեխայի ներքին աշխարհում:

Եթէ յիշեցինք, որ երեխան բնութիւնից սիրում է և պէտք է սիրի ճշմարտութիւնը, այստեղից բոլորովին չի ենթադրւում, թէ նա չի կարող յաճախ շեղւել այդ ճանապարհից, բայց այս դեռ խաբեբայութիւնն է, որովհետև խաբեբայութիւնը միայն ճշմարտութիւն դիտմամբ չափւն է: Երեխան զեռ հարկաւոր վարժու-

թիւնը չունի ճիշտ դիտելու, դեռ չի հասկանում ժամանակի շատ և շատ յարաբերութիւնները, չի կարողանում գանազանել այս օրը վաղանից և երեկանից, սխալ է շարկապում իր հասկացողութիւնները և սխալ եզրափակութիւններ է անում նրանցից, և այս բոլոր դէպքերում շատ անգամ նա ենթարկւում է իր դեռ ևս անզուսպ երեակայութեանը: Երեխան ինքը սխալւած է լինում և իր սխալը ճշմարտութեան տեղ է դնում: Դա ստախօսութիւն չէ և չը պէտք է համարել ստախօսութիւն. այսպիսի դէպքերում պէտք է ուղղել երեխայի սխալը, ցոյց տալով նրա գիտողութեան մէջ սպրտած անճշտութիւնը:

Եւ էլ, եթէ երեխան շարունակ իր շուրջը ճշմարտութիւն է լսում, երբէք նրա մտքով էլ չի անցնի սուտ խօսել:

Սակայն շատերը՝ չընայելով որ իրենք էլ սիրում են ճշմարտախօս լինել, թոյլ են տալիս իրենց հանաք անել երեխաների հետ պահանջելով, որ հաւատան բոլորովին անհաւանական բաներին, երեխաների գիւրահաւատութիւնը այդ հասակաւորներին զարճացնում է, իսկ չեն նկատում, որ այդպիսով երեխային էլ դժբաղում են նոյնպէս վարելու իրենց հետ: Սրամիտ երեխան մի երկու անգամ խաբւած լինելով՝ օգտւում է պատասխանելու իրաւունքից և խաբում է մեծերին: Յանդիմանելու փոխարէն հասակաւորները հիանում են երեխայի կարծեցեալ հնարագիտութիւնից և այդպիսով միմիայն աւելի են խրախուսում նրան որ իրենց այդպիսի հաճոյքներ պատճառի: Այսպիսի հա-

նաքը, կատակը դեռ ստախօսութիւն չէ, բայց յարգարում է ստախօսութեան ճանապարհը, որովհետեւ համոզում է երեխային, թէ երբեմն կարելի է նաև սուտ ասել և դրա համար գովասանքի արժանանալ:

Երեխան նոյնպէս չը պէտք է գիտենայ, որ կարելի է սուր խօսել. իսկ եթէ դիմում է մեզ հարցնելով՝ արդեօք այն երրորդ անձնաւորութեան ասած հանաքը ճշմարտութիւն է, մենք չը պիտի ասենք որ այն անձնաւորութիւնը սուտ խօսեց, այլ որ նա սխալւել է:

Երեխան կուրօրէն հաւատում է մեծերին, հաւատում է ոչ միայն նրանց ասածին, այլ և խոստացածին: Եթէ մեծերը չեն կատարում տւած խոստումը, նա այլ ևս չի հաւատում նրանց ճշմարտախօսութեանը: Եթէ երեխային խօսք ենք տւել, որ մի ժամից նա կերթայ գրօնելու, իսկ որեւէ այցելութիւն կամ մի այլ ստիպողական հանգամանք արգելը եղաւ այդ բանին, այն ժամանակ երեխան՝ չը գիտենալով դեռ քաղաքավարութեան պայմանները և կեանքի պահանջները, մեր խոստումը չը կատարելը համարում է խոստումնազանցութիւն: Նոյնպէս լաւ չէ տալ պայմանական խոստում, — «Եթէ քեզ լաւ կը պահես, խնձոր կը տամ» — քանի որ երեխան իր վարմունքը չի կարող քննադատել, իսկ խնձորը համարում է իրաւամբ իրեն պատկանող սեփականութիւն:

Վերջապէս ընկերական կենցաղավարութեան մէջ կան այսպէս կոչւած՝ անմեղ ստախօսութիւններ, օրինակի համար՝ տանտէրը կամ տանտիկինը տանն են լինում, իսկ այցուլիներին հրամայում են ասել իրը

Թէ տանը չեն, կամ երբ սիրալիր ժպտով և կեղծ ուրախութեամբ եմ ընդունում այցելուներին, իսկ նը-
րանց հեռանալուն պէս դժգոհութիւն են յայտնում
նրանցից: Երեխաները երբէք չը պէտք է լինեն այս-
պիսի դիպածների վկաներ և նոյն իսկ չը պէտք է
լսեն սրանց մասին:

Վերջապէս բազմաթիւ ընտանիքներում տիրող
արտայայտութեան և խօսելու չափազանցրած ձևերը,
չափազանցրած գովասանքները և պախարակութիւն-
ները, պատւաստում է երեխայի հոգու մէջ նոյնան-
ման չափազանցութիւն: Քանի քանի անգամ լսում
ենք, օրինակ այսպիսի դարձածներ—«հազար անգամ
եմ ասել քեզ, որ ձեռք չը տաս, օրէն քառասուն ան-
գամ եմ երեսդ, ձեռներդ լւանում եմ և դարձեալ կեղ-
տոտ ես» և այլն: Երեխան, որը դեռ չունի ոչ մի գա-
ղափոր խօսակցութեան այս ձևի մասին, զգում է ի-
րականութեան և մեր խօսքերի անհամաձայնութիւնը
և որովհետեւ այսպիսի խօսքերը լսում է բաւականին
յաճախ, կամաց-կամաց ինքն էլ է ընտելանում և սկը-
սում է գործածել չափազանցրած ոճեր:

Այլ ևս մէկ անգամ կրկնում ենք, որ հանաքները,
խոստմնազանցութիւնները և քաղաքավարութեան գոր-
ծածական սովորութիւնները դեռ ևս ստախօսութիւն
չեն, բայց շատ են տրամադրում երեխային ստախօ-
սութեան:

Այժմ անցնենք հասակաւորների այն սխալանք-
ներին, սրանք ուղղակի, անմիջապէս տանում են երե-
խային դէպի ստախօսութիւնը:

Մեր ծծմայրները և դայեակները սովորաբար շատ
են սկսում սիրել իրենց սանիկներին և պատրաստ են
լինում ամեն տեսակ անախորժութիւն նրանցից հեռա-
ցնել, բայց որովհետեւ դրանք սովորաբար հասարակ
կանայք են լինում, որոնք ոչ մի գաղափար չեն ունե-
նում կրթութեան մասին, ուստի իրենց տեսակով են
հասկանում այդ անախորժութիւնները և կամենալով
որ և է կերպով գրաւել երեխայի սիրտը, կրես են
տալիս նրան և կատարում են նրա ամեն մի ցանկու-
թիւնը: Այստեղից առաջ են գալիս շատ անհաճելի ե-
րևոյթներ, այսպէս օրինակ՝ երեխան բարկացած խփում
է ձեռքով դայեակի երեսին կամ զարնում է ոտները
գետին և իր դայեակին այդպիսով վրդովեցնում: Սա-
կայն շատ սակաւ է պատահում, որ մայրը, կամենալով
միջամտել գործին, իմանում է զուտ ճշմարտութիւնը:
Սովորաբար դայեակը, երեխային պատժից, խրատից,
նախատինքից ազատելու համար, բոլորովին յեղաշըր-
ջում է դէպքը: Արդեօք այդպիսի վարմունքը չպիտի
երեխային թելադրի մտածելու թէ ստախօսութիւնով
կարելի է ազատել պատասխանատուութիւնից:

Մի ուրիշ անգամ, իր սանիկին չափազանց սի-
րելուց, դայեակը տալիս է նրան այն, ինչ որ արգե-
լել է մայրիկը և երբ մայրիկը հարցնում է, նա նորից
դիմում է պատճառանքների: Իզուր չէ ասւած որ մօ-
րից յետոյ դայեակն է ամենից աւելի ազդեցութիւն
ունենում երեխայի բնաւորութեան վրա: Քանի քա-
նի հասակաւորներ միայն այն պատճառով են ստա-
խօս դառնել, որ իրենց դայեակներից են ձեռք բերել

խաբելու սովորութիւնը: Նրանք սուտ են ասում՝ բոլորովին աննպատակ կերպով, մանկութիւնից ուղղակի սովորած լինելուց: Որչափ յաճախ և նրանք, որոնք աւելի ուժեղ բնաւորութեան տէր են լինում, զգում են որ մի ինչ որ բան դրդում է իրենց սուտ խօսելու:

Այստեղ այլևս մէկ անգամ տեսնում ենք թէ որչափ աւելի ուժեղ և հաստատ են լինում սովորութեան ճանապարհով իւրացրած յատկութիւնները, համեմատած այն յատկութիւնների հետ, որոնք գիտակցութեան հետեւնք են:

Հէնց այնպէս, ինչպէս որ դայեակն է վարւում մօր վերաբերմամբ, մայրիկն էլ է յաճախ վարւում հօր վերաբերմամբ:

Շատ անգամ պատահում է որ երեխաների չտրութեան առաջն առնելու համար մայրը դիմում է հօրը, իբրեւ աւելի բարձր հեղինակութեան, իսկ հայրը՝ անբաւական լինելով, որ իւր հանգստի բոլորները դադարեցնում են այդպիսի՝ նրա խօսքով չնչին բաներով, սատիկ խիստ է, մօր կարծիքով, պատժում մանուկին, և այնուհետեւ մայրը ցանկանում է խոյս տալ այդտեսակ անախորժ տեսարաններից և թաղցնում է կամ փոքրացնում է երեխայի յանցանքը և այդպիսով ստախօսութեան օրինակ է տալիս նրան: Եւ ինչպէս երկիւղը, ահը դրդում են մօրը ստախօս լինելու, այնպէս էլ երեխան՝ վախենալով այն անախորժութիւնից, որին ինքը կարող է ենթարկւել ճշմարտութիւնը խոստովանելուց, սուտ է խօսում իր հարազատ մօր առջև:

Երեխան մօր դէմ կուռւմ է նոյն զէնքով, որով մայրը կուռւմ է հօր դէմ:

Այսպէս տեսնում ենք երկիւղն է ստախօսութեան գլխաւոր պատճառներից մէկը, և այլ կերպ չի էլ կարող լինել, որովհետեւ երկչոտը ուղենայ չուղենայ պիտի դիմի ստութեանը: Բայց մեզքը այստեղ աւելի հասակաւորներինն է, քան թէ երեխաներինը: Յաճախ մեծերի միայն խիստ, սաստող ձայնը, նախատինքը երեխային այնպէս է կարծել տալիս, երբ թէ ինքը չափազանց մեծ յանցանք է դործել և իրեն մեծ պատիժ է սպասում: Հօր խիստ հայեացքից և ձայնից նրա դէմքը իսկոյն փոխւում է, ստինիւրը դողում են, ամբողջ կերպարանքից երևում է որ ճիշտ որ գործել է կասկածած յանցանքը, և այնուամենայնիւ, ինչպէս ասում են, լեզուն պապանձւում է և թոյլ չի տալիս նշանաւոր խոստովանել յանցանքը:

Երեւակայեք որ ինքներա այդպիսի երեխայի դրութեան մէջ ենք, և մի փոքր միայն խտացնենք պարագաները, — գուցէ և մեր բերանը փակւի այդպիսի սպառնական ձայնից կամ ակամայ ստիպւած լինենք սուտ խօսելու: Քաղցր խօսքերը, մտերմական դիմումը աւելի շուտով են դրդում երեխային իսկոյն ճշմարտութիւնը ասելու, միայն թէ երեխան համոզւած լինի որ իր գանցառութեան համար չը պիտի ենթարկւի չափազանց մեծ պատժի:

Նոյնպէս չը պէտք է պահանջել երեխայից, որին բռնել էք յանցանքի մէջ տեղնուտեղը կամ որը խոստովանել է իր մեղքը, — որ խօսք տայ թէ այլ ևս եր-

բէր չի կրկնի նոյն յանցանքը, որովհետեւ այդպիսի դէպքերում երեսան գտնւում է չարչարանքների ենթարկւած մարդու դրութեան մէջ, որը ճշմարտութիւնն ու սուտը խառնում է, միայն թէ ազատւի դահճի ձեռքից:

Վերջապէս խօսենք՝ ակամայ ստախօսութիւնից յետոյ, իսկական, գիտաւորեալ ստախօսութեան մասին: Այսպիսի ստախօսութիւնը շատ սակաւ է նկատւում այն տարիքում, որը մենք աչքի առաջ ունենք, որովհետեւ պահանջում է աւելի բարդ մտաւոր դուգակցութիւններ, քան թէ այդ յատուկ է այդ հասակի երեխաներին: Բայց եթէ մի այդպիսի բան, տեղի ունենալ և այդ հասակում, նախ և առաջ չը պէտք է այդ համարենք չափազանց մեծ կարեւորութիւն ունեցող մի յանցանք և երբէք չը պէտք է ստախօս անւանենք երեխային, որը առաջին անգամն է սուտ խօսում: Ուստի՝ եթէ երեխան առանց մեր գիտութեան վերցրել է տիպէից և ծածուկ կերել է տանձը և մենք հաստատ գիտենք որ այդ անել կարող էր միմիայն նա, չը պահանջենք, որ խոստովանի իր յանցանքը, որովհետեւ դրանով կը դրդենք նրան առաջին անգամ սուտ խօսելու, այլ պարզ ասենք նրան որ այդպէս անել հարկաւոր է: Իսկ եթէ մի ուրիշ անգամ նա խօսի ճշմարտութեան հակառակ մի բան, ցոյց տանք նրան մեր խորին զարմանքը և վիշտը, բայց չասենք՝ «սուտ ես խօսում», «ստախօս ես», այլ «ճշմարտութիւն չասացիր և սաստիկ վշտացրիր ինձ»: Ամեն անգամ պէտք է սուտ խօսող երեխային ցոյց տանք որ ստախօսութիւ-

թիւնը նրան ոչ-մի օգուտ չի բերում, այսինքն՝ մենք պէտք է իսկոյն և եթ ձեռքիցը խլենք ծածուկ վերցըրած տանձը, գրպանից հանենք թագցրած շաքարեղէնը և այլն:

Հին մանկավարժութիւնը շատ անգամ փորձութիւնների էր ենթարկում երեխային՝ թէ արդեօք կարո՞ղ են դիմանալ գայթակղութեան, ուզում էր համոզւել՝ արդեօք նրանց առաքինութիւնը այնքան մեծ է, որ դիմանայ ամեն փորձութեան: Այսպէս օրինակ՝ թողնում էին երեխային մենակ քաղցրեղէններով լիքը սենեակում և այնպէս էին անում, որ նրա աչքը մնայ այդ քաղցրեղէնների վրա, աչքածակութիւնը գրգռւի, տեսնենք՝ նա մի բան կը վերցնի: Այժմեան մանկավարժութիւնը բոլորովին հակառակ սկզբունքի է հետևում և երբէք երեխայի առաքինութիւնը չի ենթարկում չափազանց մեծ փորձութեան, որովհետեւ գիտէ որ այդ առաքինութիւնը դեռ մի նորաբողոք բոյսի պէս քնքոյշ է, և աշխատում է հեռացնել նրանից այն ամենը, ինչ որ որեւէ կերպ կարող է ֆուսել այդ առաքինութեան զարգացմանը, մենք պէտք է հեռու պահենք երեխային սուտ խօսելու ամեն դէպքից, ամեն մի հնարաւորութիւնից, և այդպիսով նորազոյն մանկավարժութիւնը աւելի է նպաստում երեխաների մէջ ճշմարտախօսութեան ամրապնդւելուն, քան թէ հինը, որ ամեն քայլափոխում համոզւում էր թէ որքան թոյլ է և դեռ անհաստատ մանկական առաքինութիւնը:

ՌԱՐԵԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆ

Բարեսրտութեան և համակութեան առաջին նշանները:—Սիրա-
լիրութիւն և բարեացակամութիւն պահանջելը. զոհողութիւն,
ներհակութիւն, նախատինք, բարի օրինակ, համակրութիւն, սէր
դէպի մերձաւորը:

Նանդանաւոր պայմանների մէջ, այն է՝ առողջ և
ուրախ մեծացող երեխան հեշտութեամբ իր ընական
բարեացակամութիւնը և սիրալիրութիւնը տարածում
է շրջապատող մերձաւոր անձնաւորութիւնների վրա:
Այդ համակրութիւնը փոքր երեխան գլխաւորապէս ցոյց
է տալիս նախ դէպի չափահասները, և թէև սկզբում
այդ զգացմունքը առաջանում է անօգնական լինելու
անախորժ զգացմունքից, բայց և այնպէս արդէն իսկա-
կան բարեսրտութեան հիմք է հանդիսանում:

Այս համակրութեան առաջին նշանները երեխայի
մէջ նկատում ենք մօտաւորապէս կեանքի վեցերորդ
ամսում: Հետզհետէ երեխայի մէջ զարթնում է համակ-
րանք դէպի իր հասակակիցները. նա ժպտում է, երբ
հայելու մէջ տեսնում է իր պատկերը, նոյնպէս ծիծա-
ղում է, երբ տեսնում է իր նման մի ծծկեր, թէև դեռ
մի առանձին հետաքրքրութիւն չէ ցոյց տալիս դէպի
նա: Այդ ժամանակից հարկաւոր է օգտուել այդ նշան-
ներից և երբեմն առիթներ տալ հասակակիցների ըն-
կերութեան մէջ զտնւելու: Սակայն այդ տարիքում ե-
րեխան սովորաբար իր քնքշութիւնը աւելի ցոյց է
տալիս դէպի կենդանիները, և այդ նոյն իսկ աւելի

սաստիկ, բան թէ դէպի իր նման փոքրերը: Շունը,
կատուն իրենց ուրախութիւնը արտայայտում են երե-
խային հասկանալի լեզուով, դրա համար է որ երեխան
սիրում է նրանց և գուրգուրում, մանաւանդ որ նրանց
կողմից ոչ կի ընդդիմադրութեան չի հանդիպում, մինչ
դեռ իր նման փոքրերը յաճախ իրեն հակառակում են*):

Արդէն փոքր երեխան իր բարեացակամութիւնը
դէպի ուրիշները ցոյց է տալիս ժպտալով, ձեռները
թափահարելով, բայց այդ բարեացակամութիւնը, որ դեռ
շատ կրաւորական, չէզօք է լինում, պէտք է հետզհետէ
դարձնել գործունեայ, ներգործական: Դայեակի կամ մէկ
ուրիշի խնդրելով, երեխան տալիս է նրան մի փոքրիկ
կտոր ձեռքին ունեցած սպիտակ հացից, ստացողը
ուտում է երեխայի ներկայութեամբ և ցոյց է տալիս
նրան իր երախտագիտութիւնը: Երեխան տեսնելով որ
ուրիշին մի ախորժելի բան է արել, ցանկանում է կըր-
կնել իր նւէրը: Այսպիսի փորձերն և վարժութիւնները
շատ ու շատ նպատակայարմար են և սովորեցնում են
գործով ցոյց տալու սիրալիրութիւնը, միայն թէ իհար-
կէ՝ չը պէտք է այդ փորձերը յաճախակի կրկնել և
չը պէտք է պահանջել սաստիկ մեծ զոհաբերութիւն

*) Օգտուելով հանգամանքից նախազգուշացնում ենք, որ
չը պիտի թոյլ տալ, որ երեխան շոյի շանը կամ կատուն, որովհե-
տե երեխան յաճախ մտքը բերանն է տանում և հեշտ կարող է
կուլ տալ այդ կենդանիների մազի մէջ բուռն դրած վնասակար
միջատները,—էլ չենք առում որ չը պէտք է թոյլ տալ համբուրէ
կենդանիներին:

երեխայի կողմից: Այսպիսի փորձերը սակայն դառնում են աննպատակայամար, եթէ ընդունողը՝ տեսնելով երեխայի ծամածուած երեսը և արդէն լաց լինելու պատրաստ շրթունքները, շտապով վերադարձնում է իրեն տաժ նւէրը և դեռ շնորհակալութիւնն էլ է յայտնում երեն ցոյց տաժ բարութեան համար: Ի հարկէ նոյն իսկ ամենաջնչին զոհաբերութիւն կարող է այնքան էլ ախորժելի չը լինել, բայց այդ փոքրիկ դառնութեան վարձատրութիւնը կը լինի այն ուրախութիւնն և երախտագիտութիւնը, որ ցոյց է տալիս ընդունողը: Բայց եթէ նկատենք որ զոհաբերութիւնը երեխայի համար արդէն շատ ծանր է, աւելի լաւ է չը պահանջենք, որովհետեւ այդպիսով նրան զգեցնում ենք բարեգործութիւնից, որը նրան այնպիսի մեծ անախորժութիւն է պատճառել:

Քանի աւելի երեխան մեծանում է, այնքան աւելի պէտք է ընդարձակեն նրա ներգործական բարեսրտութեան շրջանը, սովորեցնելով որ կերակրի շանը, կատին, ծուլիկին կամ ճուղին: Թող նրա ձեռքը սովորի թէկուզ մի փշրանք հանել իր սեփական բաժնից ուրիշ կենդանիների համար. թող սովորի մեծաբել իր հասակակիցներին և մեծերին այն քաղցրեղէնով, որ ստացել է իր ծննդեան, անւանակոչութեան օրւայ առիթով կամ մի ուրիշ պատճառով: Այսպիսի դէպքերում ազատութիւն տանք նրա կամքին, կարող ենք ուղիղ է՝ նրան խորհուրդ տալ, խրախուսել, բայց թողնենք որ ինչ ուզում է անի իր սեփականութեան հետ: Նոյնպէս շատ վատ կը լինէր, եթէ այդ առիթով

մենք նրան յանդիմանութիւն կարգայինք և նոյն իսկ աւելի կը նպաստէր նրա բարեսրտութեան զգամունքի զարգանալուն այն, որ նա, ինչպէս առակի առիւծը, ինքը բաժանի իր ունեցածը և իրեն թողնի ամենամեծ բաժինը, քան թէ այն, որ նա մեր հրամանին հնազանդւի և բոլորովին այլ կերպ վարւի: Առաջին դէպքում նրա արածը կը լինի բոլորովին ազատ, իսկ երկրորդ դէպքում նա մեր կամքը կատարի, բայց սրտի խորքում կը ափսոսայ իր արած բարի գործի համար:

Հետզհետէ երեխան պէտք է իր համակրանքը ուղի աւելի ու աւելի լայն շրջանին. նա պէտք է բոլոր մարդկանց բարի համարի: Եթէ երեխաները իրար հետ վիճում են և իրար հետ ընդհարւել են, թող երբէք մայրը չը յանդիմանի ուրիշի երեխային և թող իր սեփական երեխայի պաշտպան չըկանգնի: Այն դայեակը, որը շուտով խտտում է խաղընկերի հետ կուող իր սանիկին և սկսում է նախատել նրա հակառակորդին, շատ վատ օրինակ է տալիս իր սանիկին և բարկութիւն է սերմանում նրա սրտի մէջ դէպի իր նման էակը: Նոյնպէս անմիտ վարմունք է այն դաստիարակչութիւն վարմունքը, որը՝ կամենալով վայր ընկած երեխայի լացը կտրել տալ, խփում է յատակին կամ թէ հրամաում է որ խփի մի ուրիշ անձին, որը իբր թէ նրա անշնորհութեան պատճառ է եղել: Այսպիսի դէպքերում երկու սխալ է նա գործում. մէկ՝ որ թոյլ չի տալիս երեխային ճիշտ ըմբռնել իր անկման իսկական պատճառը, և երկրորդ՝ որ բարկութիւն է արժարժում նրա մէջ դէպի կողմնակի անձներ:

երեխաները, որչափ կարելի է, չը պէտք է լսեն, ինչպէս են ուրիշներին բարկութեամբ յանդիմանում, թող այնպէս կարծեն իրր թէ բոլոր մարդիկ բարի են, թէ— և բոլորը չեն ապրում միատեսակ կացութեան մէջ, թող գիտենայ որ կան չքաւորներ և հաշմանդամներ, որ կան նաև կեանքի՝ իր ունեցած յարմարութիւններից զուրկ երեխաներ, թող սովորի որ բոլոր մարդիկ անխտիր մեր մերձաւորներն են, որոնց օգնելը մեր ամենաանխրաւան պարտքն է։ Աղքատի, խեղճ անդամաւորի տեսքը թող նրա մէջ կարեկցութիւն զարթեցնի, ոչ թէ զգւանք և խորշանք, թող աշխատի նրանց անբախտութիւնը թեթեալցնել սեփական միջոցներով, և ոչ միայն ծնողների հաշուով։

Երբ աղքատը դուրսը մեր ճաշի ժամանակ ողորմութիւն խնդրելիս լինի, մի ափսէ դնենք սեղանի վրա և նրա վրա հանենք մեր ամանից աղքատի բաժինը,— մի բոպէից այդ ափսէն կը լցւի մեր փոքրիկների տուրքերով։ Երբէք զգւանքով չը խօսենք չքաւորի մասին, այլ երեխայի ուշադրութիւնը դարձնենք այն բանի վրա, որ կարիքն ու անբախտութիւնն են նրանց այնպէս ողորմելի դարձել, ուստի՝ սիրայօժար կերպով մեկնենք նրանց օգնութեան ձեռքը և ժամանակ առ ժամանակ տանենք մեր երեխաներին անբախտների թաղերը, ուր նրանք կարող են իրենց աչքով տեսնել ամեն տեսակ զրկանքներ։ Ահա այս եղանակով մենք խելական բարեսրտութեան և կարեկցութեան հաստատ հիմք գցած կը լինենք անխտիր դէպի բոլոր մարդիկ։

Թող բարի մայրիկը չը կարծի թէ այդ անկեղծ բարեսրտութեան զարդանալովը՝ կը փոքրանայ երեխայի սէրը դէպի ինքը, թող չը խաբի իրեն թէ երեխային անտարբեր մեծացնելով ուրիշ մարդկանց և կենդանիների նկատմամբ, աւելի կը տաքացնի նրա սիրտը դէպի ինքը։ Այդպէս վարելով մայրը հետևած կը կը լինի փոքրի ետական ընթացքին, միայն իր համար կը թաժ կը լինի իր երեխային և կը լինի ետաժէր մէկը, որը մեծացնում է այլևս մի ուրիշ ետաժէր։ Ընդհակառակը՝ անկեղծ բարեգործութեան և դէպի մերձաւորը ունեցած գործունեայ կարեկցութեան պարարտ հողի վրա աւելի կաճի և կուժեղանայ երեխայի սէրը դէպի հարազատ ծնողները։ Այն սէրը, որ հիմնւած է մերձաւորի սիրոյ վրա, հեղհեղ տարիներով ոչ թէ չի փոքրանայ երեխայի մէջ, այլ ընդհակառակը՝ խորին մեծարանքի և ակնածանքի կը փոխւի դէպի իր բարի և խելացի ծնողը։

ՇՐՋԱՊԱՏՈՂՆԵՐԻ ՈՒ ԴՆՈՂՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲՆՐ- ՄՈՒՆՐԸ ԴԷՊԻ ԵՐԵՒԱՆ

Երեխան մեծերի ընկերութեան մէջ։— Հիւրերը։— Գովասանքներն ու նախատիւքները։— Պատկերութիւնը, — Համեստութիւնն և զուտութիւնը։ Ժողովն ու հեղինակութիւնը։— Հանգանքները։— Համաձայնութիւնը ծնողների կամ դաստիարակների մէջ։

Պէտք է այստեղ վերջապէս դաստիարակների ուշադրութիւնը դարձնենք մի բանի հանգամանքների

վրա, որոնք երեխայի բարոյական զարգացման ընթացքը խանգարում են:

Ամենք մեզ հետ կը համաձայնեն, որ երեխայի համար մնալու ամենայարմար տեղը մանկանոցն է: Սրանով չենք ուզում ասել որ մանուկը ժամանակ առ ժամանակ չը պիտի աւելի հասակաւորների ընկերութեան մէջ լինի, բայց նրա ներկայութիւնը այստեղ պիտի շատ կարճատեւ լինի, այլապէս կարող է նոյնիսկ փաստակար լինել: Անկասկած՝ երեխաները չը պիտի վայրենի մեծանան, բայց շատ քիչ ծանօթ մարդկանց մէջ՝ նրանց երկար մնալը միշտ չէ ունենում լաւ հետեանքներ: Յայտնի է որ հիւրերի առջև երեխաները լինում են աւելի անկարգ և չարաճճի և ամեն տեսակ կամակորութիւն և զժութիւն են անում: Հիւրերով զբաղւած մայրը չի կարող հարկաւոր ուշադրութիւնը դարձնել իր երեխաների վրա, իսկ սրանք՝ սովորական հսկողութիւնից ազատելով՝ իրենց թոյլ են տալիս ամեն տեսակ անկարգութիւններ:

Ընդունենք մի բոլոր որ փոքրիկ ընկերութիւնն և մօր ներկայութիւնը այս բոլոր անյարմարութիւնների առաջը կառնի, բայց և այնպէս՝ մեծերի ընկերութիւնից երեխայի սաացած օգուտները կը լինեն շատ կասկածելի: Զէ՛ որ հիւրերը իրենց սրբազան պարտականութիւնն են համարում գովասանքով խօսել երեխաների մասին և հէնց երեսին գովաբանում են նըրանց, կարծելով թէ այդպիսով աւելի շահած կը լինեն մօր սիրտը: Երեխան՝ լսելով այդ չափազանցրած գովասանքները, սխալ համարում է ստանում իր մա-

սին: Միւս կողմից՝ մայրերն էլ յաճախ պարծենում են օտարների առջև իրենց երեխաներով, իսկ հիւրերը հետները միայն հիւանում են, որովհետեւ էլ ուրիշ ի՞նչ ճար ունեն:

Վերջապէս երեխաների երկարատեւ ներկայութիւնը տախտկալի է նաև հէնց հիւրերի համար, որոնք եկել են տանտէրերի հետ խօսելու կամ ժամանակ անցկացնելու համար, իսկ ստիպւած են լինում նրանց երեխաներով զբաղել: Այսպէս ամեն տեսակէտով հիւրասենեակը երեխաների համար մնալու վայելուչ տեղը չէ:

Բայց նոյնպէս անյարմար տեղ է նրանց համար նաև ծառաների սենեակը: Փոքրաւորները առհասարակ երեխաների հետ վարւել չեն իմանում, և կամ երես են տալիս նրանց, կամ միշտ չարացնում: Եւ սովորաբար չեն քաջում երեխաների ներկայութիւնից և իրենց լեզւին կատարեալ ազատութիւն են տալիս և ինչ ասես կեղտոտ խօսք և հայահոյանք չեն բաց թողնում բերեանից: Վերջապէս ծառաները սիրում են անմիտ-անմիտ բաներ սովորեցնել երեխաներին, կարծես ուզենալով այդպիսով ցոյց տալ իրենց մտաւոր գերազանցութիւնը:

Ինչպէս վերև բերած դէպքերում բազմամարդ ընկերութիւնը վատ է ազդում երեխաների վրա, նոյնպէս և երեխաների մասին հէնց նրանց ներկայութեամբ շարունակ խօսելը փաստակար հետեանքներ է ունենում: Ամենից աւելի կրթական գործը աջողում է այնտեղ, որտեղ քիչ են խօսում երեխաների մասին և ա-

ւելի շատ են անում նրանց համար: Այդ է պատճառը որ մանկական կրթութիւնը տուժում է այն տներում, որտեղ շատերն են այդ գործին մասնակցում: Մայրը, տատը, մօրաքոյրն և հօրաքոյրը՝ իրենց միևնուճարին սրտանց սիրելուց, էլ ուրիշ բանի մասին չեն խօսում, միմեան նրա մասին: Ուղիղ է՝ պատահում է որ նրանք միշտ նրա բարեմասնութիւնների մասին, չեն խօսում այլ և պախարակում են նրա պակասութիւնները: Երեխան գուցէ չի էլ հասկանայ այդ գովասանքն կամ պարտաւանքը, որ յաճախ ասում է նրա համար անմատչելի լեզուով, բայց և այնպէս կը հասկանայ որ իր վրա է խօսքը, և կսկսի մեծ գաղափար ունենալ իր նշանակութեան մասին և իրեն կը համարի տան գլուխն ու առաջին մարդը:

Ո՞վ չը գիտի որ այդպէս ականջի ծայրով լսած գովասանքը երեխային մեծամիտ և անհամեստ է դարձնում, իսկ պարտաւանքը բթացնում է ամօթի զգացմունքը: Բայց չէ՞ որ այս երկու զգացմունքների կրթութիւնը պիտի լինի այն ամենագլխաւոր նպատակներից մէկը, որոնց վրա պիտի ուշադրութիւն դարձնի ամեն մի դաստիարակ, որովհետեւ նրանք են կազմում կրթական ամենաազդու միջոցները: Չը պէտք է կարծինք թէ փոքր երեխան լինէ և հասկանում և լինէ է իմանում զանազանեւ հրապարակական պարտաւանքը առանձնակի, երես առ երես յանդիմանութիւնից: Նոյն իսկ չորստարեկան մանուկը շատ լաւ է զգում այն զանազանութիւնը, որ կայ այդ երկու տեսակ յանդիմանութիւնների մէջ, և շատ շնորհակալ է լինում մեզ-

նից, երբ այնքան շրջանկատ ենք լինում, որ չենք յայտնում ուրիշներին նրա յանցանքը: Այս եղանակով ոչ թէ միայն չենք պատում նրա երեսի ամօթը, այլ և արծարծում ենք աղնիւ պատուասիրութիւն, որը նրան պահում է ամեն անվայել արարմունքից:

Արդէն ցոյց տւինք, թէ ինչ նշանակութիւն ունի համեստութիւնը, և եթէ համեստութիւնը պիտի հստակաւոր մարդու բարեմասնութիւններից մէկ լինի, ուստի կեանքի հէնց առաջին շրջանից պիտի խնամքի առարկայ դարձնեն այդ կողմը: Քանի՜ քանի՜ մայրեր սաստիկ մեծ ուշք են դարձնում գեղեցիկ զգեստի վերա, հիանում են իրենց երեխայով, ինչպէս մի տիկնիկով, զուգում զլպտում են նրան, հրամայում են որ մէկ լաւ նայի իր պատկերին հայելու մէջ, և հպարտանում են, երբ կողքից անցնողները ետ են նայում և զննում են իրենց տղային կամ աղջկան: Արդեօք այս ամենի բնական հետեանքը այն չի՞ լինի, որ երեխան էլ կը սկսի չափազանց մեծ նշանակութիւն տալ իր արտաքինին:

Անյարմար է նոյնպէս հայեացքով կամ խօսքով երեխային զգալ տալ մեր հիացմունքը: Մանուկը հասկանում է մայրական աչքերի արտայայտութիւնը և կարող է հեշտութեամբ զանազանել նրանց մէջ հանգիստ, բայց սրտարուղիս սէրը կըբոտ հիացմունքից:

Ամօթի զգացմունքից առաջ է գալիս այն, որ երեխաները շատ դիւրազգաց են լինում և շուտ են վիրաւորում ծաղրանքից: Երեխան՝ կամենալով ճնշել իր մէջ այն անախորժ տպաւորութիւնը, որ արել է նրա

վրա ծաղրը, սկսում է միևնույն զէնքով պաշտպանել և հէնց որ կարողանում է՝ վճարում է ական ընդ ական և թոյլ է տալիս իրեն ծաղրել նոյն իսկ իրենից շատ աւելի հասակաւոր մարդկանց: Այսպիսով նա սովորում է արհամարհել այն մարդկանց, որոնց պիտի յարգէր և պատէր: Միւս կողմից՝ պատահում է որ ուղիղ է՝ դատարարակները չեն ծաղրում երեխային, բայց և չեն սաստում նրան, երբ նա սկսում է դանազան ծաղրածութիւններ անել, օրինակ՝ ձևացնում է ուրիշներին, ծամածուծութիւններ է անում, և նոյնիսկ ծածուկ ուրախանում են, այդ ամենը խելքի երեխայի նշան համարելով: Երեխաները կարծում են իբր թէ այդպիսով մեծերին զարճութիւն են պատճառում, ամեն ջանք են թափում այդպիսի մասխարութիւնների վրա և ուղղակի անտանելի են դառնում:

Եւ եթէ չը պէտք է թոյլ տանք որ երեխան ծաղրի ենթարկւի, չը պէտք է ուրեմն մենք էլ դառնանք նրա ծաղր ու ծանակ: Թող մեծերը մասնակից չը լինեն այնպիսի խաղերին, որոնց մէջ դէմքին մուր քսելը կամ ծիծաղաշարժ ձևեր ընդունելը դրդում են երեխային մեծերի վրա ծիծաղելու: Այդ ամենը չափազանց երես է տալիս երեխաներին, պատում է երեսի ամօթը և նրանք մոռանում են այն տարածութիւնը, որ կայ իրենց և դատարարակների մէջ:

Բայց ամենամիտասկար ներգործութիւնն է ունենում կրթական գործի վրա անհամաձայնութիւնը երեխայի ծնողների կամ խնամակալների մէջ: Արդէն վերև յիշել ենք թէ սրճափ այդ աններդաշնակութիւնը

նպաստում է երեխայի մէջ ստախոսութեան արմատ բռնելուն, բայց դեռ ևս ուրիշ շատ պակասութիւններ կարող են առաջանալ, եթէ հայրը պոխառակում է այն, ինչ որ մայրն է պատուիրում, և ընդհակառակը: Որտեղ որ գոյութիւն ունի մի այդպիսի ականեր անհամերաշխութիւն ծնողների հայեացքների մէջ կըրթութեան մասին, այնտեղ իսկապէս խօսք չի կարող լինել կրթութեան մասին, այնտեղ սխտեմատիկ կերպով երեխաների մէջ միայն պակասութիւններն են պատաստում առաքինութիւնների փոխարէն: Այդ հակասութիւնը կրթական վերաբերմունքի մէջ շփոթում է երեխաներին, և սրանք այս կամ այն բողբոջ կանգնում են ծնողներից նրա կողմը, ով որ աւելի է ներանց երես տալիս, և կորցնում է ամեն յարգանք կամ սէր միաժամանակ թէ դէպի հայրը և թէ դէպի մայրը:

Ընդհանրապէս, ամփոփելով մեր ամբողջ ասածը, պէտք է կրկնենք որ մանկական կեանքի այս շրջանում կրթութիւն պէտք է ունենայ մեղմ զսպման բնականորութիւն:

Վ Ե Ր Ջ Ա Բ Ա Ն

Երանի թէ ծնողները վերջապէս հասկանան և ըմբռնեն, որ ինչպէս երկրագործների համոզմունքով՝ ամենառատ հունձը տալիս է այն ցանքսը, որը մառախուղի և մէգի ժամանակ է արւած, այնպէս էլ բոլոր բարեմասնութիւնների և առաքինութիւնների առաջին ցանքսը տեղի է ունենում կեանքի առաջին միգապատ տարիներում:

Երանի թէ աւելի քիչ արհամարհեն մանկութեան այդ առաջին շրջանը, աւելի քիչ անփոյթ գըտնըեն այդ տարիներում, անկեղծ կերպով միտք դադարեցընեն այդ ժամանակի երեոյթների վրա և մտքերի փոխադարձ փոխանակութեամբ օգնեն իրար: Այն ժամանակ նրանք այն յուսախարութիւններից խոյս տըւած կը լինեն, որոնք այժմ այնպէս յաճախ են կըրկընւում, այն ժամանակ հրեշտակը մանկական հասակում՝ չի դառնայ Աստծու կրակ ու պատիժ աւելի ուշ հասակում, երբ յանկարծ երևան են գալիս այնպիսի արատներ և պակասութիւններ, որոնց գոյութեան մասին ծնողները առաջ չէին էլ կասկածում,—որովհետեւ կըթութիւնը ոչ թէ մի յայտնի բոպէի արգիւնք է, այլ մի երկար կապակցութիւն է պատճառների և հե-

տեանքների, պատճառականութեան անընդհատ մի շղթայ: Իսկ չէ որ այդ գործը ահագին կարեւորութիւն ունեցող մի գործ է, քանի որ երիտասարդ սերունդի վրա է հիմնւած հասարակութեան ամբողջ ապագան, իսկ մանուկ սերունդի վրա՝ երիտասարդութեան ապագան: Ուստի ամեն մի բարի և խելացի մարդ, որ առանձին հոգատարութեամբ և հմտութեամբ մեծացընում է իր երեխանաներին, մի օծեալ, սրբազնագործ մշակ է, որ կառուցանում է իր երկրի բարօրութեան սուրբ սեղանը:

Վ Ե Ր Ջ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԵՐԷՍ

1. Սեր.— Ինչպէս արծարծել սէրը երեխայի սրտում.
— փաղաքշանքներ. — պարգևներ. — մերժում: 3—11
2. Հնազանդութիւն.— Երեխայի կաճքը.— Ինչպէս ընտե-
լացնել հնազանդելու.— հրաման և հրամաններին հնա-
զանդելու ընտելացնելը.— անհիմն պահանջներ: 12—20
3. Ընտելացում.— Ինչպէս սովորեցնել ժամանակին ու-
տել խմել, քնել, բնական պէտքերը կատարել, հագնե-
լի: — Դիմացկանութիւն. 21—27
4. Օրինակ.— Նմանելու ձգտումը.— մեր օրինակը.—
մեծերի օրինակը.— վատ օրինակի առաջն առնելը.— հա-
սակալիցների ընկերութիւնը.— հսկողութիւնը: 27—32
5. Մտքի կրթութիւնը.— Մտաւոր զարգացումը.— զգայա-
րանները.— ըմբռնողութիւնը.— պատմութիւն, գրոյցներ.
— նրանց ազդեցութիւնը. — ընդունակութիւնները. —
պատկերն ու նկարները.— բնութեան դիտողութիւն-
ները. 32—41
6. Խաղերը.— Ծծկերի խաղերը.— աւագ, տիկիներ, ու-
րիշ խաղալիքներ.— կաղապարումը, խաղալիքների և
խաղի նպատակը. — Ինչպէս ընտելացնել աշխա-
տանքի 42—49

7. Դաստիարակի մասնակցութիւնը խաղի մէջ. — խաղալիքների շատութիւնը. — խաղի տեսակները. — նմանողութիւնը. — օրինակը. — երեխայի ինքնուրոյն աշխատութիւնները. 49—56

8. Խաղալիքների ընտրութիւնը ու արժէքը, նրանց ազդեցութիւնը, խաղալիքների տեսակները. — թանգազին և էժանագին խաղալիքներ. — երեխաների ձեռքով պատրաստած խաղալիքներ. — խաղն ու աշխատանքը. 56—60

9. Ստախոսութիւն. — երեխայի ստախոսութիւնը. — խոստմազանցութիւն, քողարկումները. — դայեակի ստախոսութիւնը. — մօր ստախոսութիւնը, սպառնալիքի ազդեցութիւնը, պատժի երկիւղը, ակամայ և դիտաւորեալ ստախոսութիւնը. — օրինակը. 60—70

10. Բարեսովքիւնը. — Բարեսրտութեան և համակրութեան առաջին նշանները. — սիրալիրութիւն և բարեացակամութիւն պահանջելը. զոհողութիւն, ներհակութիւն, նախատինք, բարի օրինակ, համակրութիւն, սէր դէպի մերձաւորը. 70—75

11. Շրջապատողների ու ծնողների վերաբերմունքը դէպի երեխան. — երեխան մի՞տէրի ընկերութեան մէջ. — հիւրերը. — գովասանքներն ու նախատինքները. — խօսակցութիւնը. — համեստութիւնն ու գոռոզութիւնը. — ծաղրն ու հեգնութիւնը. — հանաքները. — համաձայնութիւնը ծնողների կամ դաստիարակների մէջ. 75—81

12. Վերջաբան. 83—84

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0150258

